

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOSOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Eliška Němcová

Univerzita Pardubice
Filosofická fakulta

Komenský – filosof humanity
Eliška Němcová

Diplomová práce
Pardubice 2011

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

Podpis.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc. za obrovskou trpělivost při vedení mé diplomové práce. Uvědomuji si, že to v žádném případě nebyla jednoduchá práce a cesta k úspěšnému dokončení byla dlouhá, proto si opravdu velice cením užitečných rad a pomoci, kterou mi byla ochotna poskytnout téměř kdykoli.

Rodině a mým nejbližším bych chtěla poděkovat za trpělivost a za důvěru, kterou do mě vkládali.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Eliška NĚMCOVÁ**
Osobní číslo: **H09728**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Komenský-filosof humanity**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na problém proměny v hodnocení myslitelského odkazu Komenského. Svorníkem práce bude idea humanity. V práci budou postupně probrána tato témata: 1) obraz Komenského v osvícenství; 2) Herderův výklad Komenského jako významného šířitele humanity; 3) Masaryk a Komenský; 3) idea humanity v Patočkově a Schallerově interpretaci Komenského filosofie; 4) význam Komenského myšlenkového odkazu pro člověka moderní doby.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2010**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2011**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

- KOMENSKÝ, J.A. Obecná porada o nápravě věcí lidských (I. svazek). 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0226-2 KOMENSKÝ, J.A. Obecná porada o nápravě věcí lidských (II. svazek). 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. 500 s. ISBN 80-205-0227-0 KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských (III. svazek). 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. 594 s. ISBN 80-205-0228-9 KOMENSKÝ, J.A. Vybrané spisy Jana Amose Komenského (Díla slovesného umělce, svazek VII.). 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1974. 812 s. KOMENSKÝ, J.A. Clamores Eliae. Praha : Primus, 1992. 1. vydání. 53 s. 80-901091-6-0 PATOČKA, J. Komeniologické studie I. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 1997. 426 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6 PATOČKA, J. Komeniologické studie II. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 1998. 396 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4 PATOČKA, J. Komeniologické studie III. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, *Filosofia*, 2003. 671 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3 PATOČKA, J. Umění a čas (1. díl). 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2004. 543 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 4. 80-7298-113-7 (výběr z díla) CHVATÍK, I., KOUBA, P. Fenomén jako filosofický problém (Sborník prací k filosofii Jana Patočky a Eugena Fink) . 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2000. 398 s. ISBN 80-7298-010-6 (výběr z díla) HERDER, J.G. Listy na podporu humanity. 1. vydání. Praha : Český klub, 2003. 267 s. 80-85637-85-5 SCHALLER, K. Herder und Comenius: Ein Lehrstück zur Aufklärung der Aufklärung (mit Johann Gottfried Herders 57. Humanitätsbrief). Sankt Augustin : Academia Verlag Richarz, 1988. 96 s. Schriften zur Comeniusforschung, Band 17. ISBN 3-88345-694-2 Koorthaase, W., Hauff, S., Fritsch, A. Comenius und der Weltfriede. Deutsche Comenius-Gesellschaft Berlin, 2005. Schaller, K. Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond-Das Utopische im Werk des J.A. Comenius. In: Schaller, K.: Comenius 1992. MASARYK, T.G. Ideály humanitní. 2. vydání. Praha : Melantrich, 1990. 127 s. ISBN 80-7023-036-3 MASARYK, T.G. O škole a vzdělání. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990. 135 s. ISBN 80-04-25554-X MASARYK, T.G. Stručný náčrt dějin filosofie (kap. LXVI. Komenský, Filosofická paedagogika). In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 100-104. MASARYK, T.G. Jan Amos Komenský. In: *Reportér (příloha)*, 1990, č. 26, s. 1-4. ZUMR, J. Komenský a Masaryk. In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 96-99. ČAPEK, K. Hovory s T.G. Masarykem. Praha : Fr. Borový a Čin, 1947. 353 s. DRTINA, F. Komenského idea humanitní. Zvláštní otisk z "Pedagogických rozhledů". Praha : Tiskem Edvarda Leschingra-Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. 7 s. Kolektiv autorů. *Filosofický slovník*. 2. rozšířené vydání. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 1998. 463 s. ISBN 80-7182-064-4 POLIŠENSKÝ, J. Jan Amos Komenský. 2. vydání. Praha : Melantrich, 1972. 273 s.

Souhrn

Práce je zaměřena k problému humanity u J. A. Komenského. Je tu předvedeno, jak se význam tohoto pojmu u různých myslitelů proměňoval. Pozornost je věnována myslitelům, pro které bylo Komenského dílo inspirací, a kteří při promyšlení problému lidskosti Komenského vypracovali své vlastní koncepce humanity.

Pro J. G. Herdera, T. G. Masaryka a J. Patočku byl Komenský významným „apoštolem humanity“. Spatřovali v něm myslitele, který se po celý život snažil o opětovné roznění humanity mezi všemi lidmi bez výjimky. Komenský svou vlastní lidskost dokazoval také mimo jiné tím, že ze svých úvah a plánů nevyklučoval žádného člověka např. kvůli náboženskému vyznání, sociálnímu postavení, pohlaví atd.

Lidskost je u Komenského cíl výchovy, která má učinit člověka skutečně lidským. Člověk je pro Komenského bytost aktivní, důstojná, svobodná. Je to bytost, která se nenásilně a spontánně spoluúčastní na díle stvoření.

Význam pojmu „humanita“ se u výše jmenovaných filosofů liší. Jejich pojetí však spojuje jejich touha po nápravě. Ať už chápali lidskost v souvislosti s dějinami, národní výchovou či vnitřní proměnou člověka, vždy měli na zřeteli blaho celého lidstva.

KLÍČOVÁ SLOVA

humanita, J. A. Komenský, J. G. Herder, T. G. Masaryk, J. Patočka

TITLE

Comenius – Philosopher of Humanity

SUMMARY

The work is focused on the problem of humanity of J. A. Comenius. There is demonstrated how the meaning of that term is changing when dealing with different thinkers. Attention is paid to thinkers, for whom the work of Comenius was an inspiration, and who, when thinking about the problem of humanity of Comenius, developed their own conception of humanity.

For J. G. Herder, T. G. Masaryk, and J. Patočka, Comenius was a major "apostle of humanity." They saw in him a thinker, who, through his lifetime, tried to re-ignite humanity among all people without exception. Comenius proved his own humanity, inter alia, by not excluding from his consideration any man because of religious belief, social status, gender, etc.

Humanity is, for Comenius, a goal of education, which is to make man truly human. One is for Comenius a being which is active, dignified, free. It is a creature who is spontaneously and peacefully complicit in the work of creation.

Meaning of "humanity" differs for the above-mentioned philosophers. Its conception, however, is united by their desire for redress. Whether they understood humanity in connection with the history, national education or inner transformation of man, they always had in mind the welfare of all mankind.

KEY WORDS

humanity, J. A. Comenius, J. G. Herder, T. G. Masaryk, J. Patočka

Obsah

Obsah.....	9
Úvod.....	10
1. Obraz Komenského v osvícenství	14
2. Herderův výklad Komenského	21
3. Komenský a Masaryk	36
4. Idea humanity v Patočkově interpretaci Komenského filosofie	47
5. Význam Komenského myšlenkového odkazu pro člověka moderní doby.....	58
Závěr	69
Použitá literatura	72

Úvod

Jan Amos Komenský bývá nazýván „mistr v dílně lidskosti“¹. Často však jde o pouhé řečnické klišé, o pouhou verbální proklamaci, bez hlubšího porozumění Komenského myšlení a bez náležitého zamyšlení se nad pojmem „humanita“. Upozornil na to ostatně Jan Patočka ve své studii *Lidskost Komenského: „Okřídlené slovo našeho vychovatelského klasika o škole jako dílně lidskosti je v ústech každého a v uších všech“*².

Humanita, lidství, lidskost jsou pojmy, kolem nichž krouží všechny Komenského úvahy o nápravě výchovy a vzdělání i o nápravě člověka a lidské společnosti jako celku. Pojetí lidskosti u Komenského souvisí s pojetím lidské přirozenosti. Komenský věřil, že Bůh daroval všem lidem bez rozdílu svobodnou lidskou přirozenost a svobodu volby. Bůh člověka stvořil k obrazu svému, lidé jsou vrcholem jeho stvoření. Jsou určeni k tomu, aby s Bohem spolupracovali při dovršení kosmického procesu, jenž má být doveden zpět k původnímu božskému počátku.

Komenský se hluboce zamýšlel nad tím, jak dosáhnout toho, aby se lidé stali opravdu lidskými. Prostředkem k tomu měla být především náprava tzv. „věcí lidských“ („*res humanae*“)³.

Jak si povšiml již J. G. Herder, „*lidské věci, které [Komenský] pokládá za pokažené, jsou věda, náboženství a státní zřízení. Svou povahou určují charakter lidského rodu (humanitu), to, čemu říkáme lidskost, a to tak, že věda by měla vyhraňovat a zlepšovat rozum, náboženství vůli a vláda naši činorodost*“⁴.

¹ Srov. např.: „...*Ante omnia scholas ordinemus et efflorescere faciamus, ut verae vivaque sint hominum officinae...*“ – KOMENIUS, J. A. *Didactica magna*, předmluva, § 33. In: *J. A. Comenii Opera Omnia 15/1*. Praha : Academia, 1986, s. 49.

² PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie III*. Praha : Oikoymenh, Filosofia, 2003, s. 485. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11.

³ Srov. např.: „*Quid aggerediamur videtis! De rerum humanarum consultare catholice...*“ – KOMENIUS, J. A. *Světlům Evropy*, § 2. In: Týž, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Praha : Academia, 1966, s. 27 - Český překlad citace: „*Do čeho se hodláme pustit – vidíte! Radit se o nápravě věcí lidských obecně*“. KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha : Svoboda, 1992. § 2, s. 51.

⁴ HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*. Praha : Český klub, 2003, s. 72-73.

Komenského snahu o obnovení humanity oceňovali pochopitelně i mnozí pozdější filosofové. Například F. Drtina Komenského nazval „apoštolem ušlechtilé lidskosti“.

Jak již bylo naznačeno, v ocenění Komenského jako myslitele humanity panuje mezi interprety jeho myšlení shoda. Rozdíly v jejich interpretaci jsou dány jejich odlišným pojetím humanity. Obsah pojmu humanita není něčím jednoznačně a jednou provždy daným. Je historicky proměnlivý, je podmíněn dosaženým stupněm kulturního, vědeckého a politického vývoje. Promítá se do něho i individualita toho či onoho filosofa - náboženské vyznání, příslušnost k filosofické škole či směru, přednostní zájem o některá témata atd.

Podívejme se nyní, jak je pojem „humanita“ definován v *Historickém slovníku filosofických pojmů*: Upozorňuje se tu především na to, že tento pojem je často užíván jako označení pro „*souhrn duchovních norem a praktických způsobů chování, jež činí člověka člověkem. Tohoto pojmu bylo poprvé použito v anonymním díle Rhetorica ad Herennium⁵ (asi 84/83 př.n.l.). O něco později (80 př.n.l.) jej nacházíme u Cicerona⁶. Přestože tomuto zdánlivě čistě římskému pojmu nepředchází žádný řecký ekvivalent, obsahuje mnoho řeckého⁷. Pojem humanita v sobě obsahuje určité další momenty, které jej dotvářejí. Jsou to například: vzdělání, lidská šlechtnost, důstojnost a ušlechtilost, čest, vtip, vkus, humor, půvab, elegance, citlivost, zdvořilost, vnitřní vyrovnanost, laskavost, dobro, mírnost, lidumilnost, pohostinnost, velkorysost, štedrost⁸.*

Komenského dílo bylo předmětem zájmu mnoha badatelů. Z některých se stali vynikající interpreti Komenského myšlenkového odkazu. Jiní se soustředili spíše na odhalování všech možných detailů Komenského života a díla. K. Schaller

⁵ *Rhetorica ad Herennium* bývá často připisována Ciceronovi (kvůli podobnosti s jeho spisem *De Inventione*). Autor tohoto nejstaršího známého díla o rétorice je však neznámý.

⁶ Srov. CICERO. *De officiis*. Český překlad: *O povinnostech*. 1. vydání. Praha : Svoboda, 1970. 193 s.

⁷ „... *Vielmehr die Summe der geistigen Normen und praktischen Verhaltensweisen, die den Menschen zum Menschen machen. Das Wort ist zuerst belegt in der anonymen „Rhetorica ad Herennium“ (ca. 84/83 v. Ch.). Etwas später (80 v. Ch.) findet es sich bei Cicero. Der scheinbar rein römische Begriff enthält jedoch, obschon ihm kein griechische Äquivalent voraufgeht, viel Griechisches*“ - *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Unter Mitwirkung von mehr als 800 Fachgelehrten. In Verbindung mit Guenther Bien, Wilhelm Goerdts [u. a.] herausgegeben von Joachim Ritter. Band 3: G-H. Basel (Schwabe) 1974. Heslo *Humanitas (Humanität)*, sl. 1231. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

⁸ Tamtéž.

jejich práci přirovnal k práci archeologů, kteří postupně a systematicky odhalují celý komplex, v němž nalézali inspiraci k vlastním úvahám. Zvláště důležitá je v tomto ohledu práce badatelů, kteří postupně objevovali ztracená díla Komenského. „*Bez pilných sběratelů, bez archivářů, bez spolehlivých historiků teologie, filosofie, pedagogiky, teorie vědy, kteří svůj život věnovali dílu a osobnosti Komenského, by komeniologie nedosáhla tak vysoké úrovně, na jakou jsme dnes zvyklí*“⁹.

Přesto porozumění některých myslitelů Komenského myšlenkám a jeho duševnímu vývoji není dostačující. První uvedená skupina badatelů nacházela v Komenském významnou inspiraci pro vlastní dílo. „*Význam života a díla Jana Amose Komenského pro naši dobu nelze hledat v obrovském množství badatelů o Komenském, kterých v posledních dvou až třech stoletích ohromně přibýlo... nýbrž podle několika opravdu vynikajících interpretů Komenského, pro něž se to, co je v díle Komenského vizionářské, stalo humánní vizí jejich vlastního myšlení a jednání: ukázalo jim cestu, po které se mohou vydat ve své době, a také záruku opravdu lidského řešení těživých životních problémů...*“¹⁰. Tito filosofové v Komenském nespátřují jen chvályhodnou historickou osobnost. Pro ně jsou Komenského myšlenky týkající se lidskosti, humanity svým způsobem nadčasové a jsou rovněž významným podnětem k vlastnímu myšlení. Mezi tyto znamenité interprety Komenského patří především J. G. Herder, T. G. Masaryk, J. Patočka. Je to především jejich zásluha, že se z Komenského a postupného odhalování jeho pozůstalosti nestala jen záliba či „hra archeologie“ jen malé skupiny lidí.

⁹ „*Ohne die fleissigen Sammler, ohne die Archivare, ohne die zuverlässigen Historiker der Theologie, der Philosophie, der Pädagogik, der Wissenschaftstheorie, die ihr Leben dem Werke und der Gestalt des Comenius gewidmet haben, hätte die „Comeniologie“ nicht den uns heute gewohnten hohen Stand erreicht*“ - SCHALLER, K. *Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond. Das Utopische im Werk des J.A. Comenius*. In: Týž: *Comenius 1992*. Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr, 1992, s. 157. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

¹⁰ „*Die Bedeutung von Leben und Werk des Johan Amos Comenius für unsere Zeit ist nicht an dem Heer von Comeniusforschern abzulesen, welches im Verlauf der letzten zwei- dreihundert Jahre ins Riesenhafte angewachsen, sondern an ganz wenigen herausragenden Comeniusinterpreten, denen das Visioäre in Komenskýs Werk zur humanen Vision ihres eigenen Denkens und Handelns geworden ist: zur Wegweisung für ihre Zeit und zur Bürgerschaft einer menschlichen Lösung der mit der aufdämmernden Zukunft sie bedrängenden Lebensprobleme*“ - Tamtéž, s. 157. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

Ve své práci se věnuji výkladu Komenského v kontextu díla výše uvedených myslitelů. Všichni tři jmenovaní myslitelé přistupovali ke Komenskému jako k mysliteli humanity. U každého z nich však pojem humanita má poněkud odlišný význam. V práci se pokusím jejich pojetí humanity objasnit.

1. Obraz Komenského v osvícenství

V době, kdy se ve světě na myšlenkovém poli začalo objevovat osvícenství, byl obraz Komenského zastíněn, Komenský jako myslitel byl zatracován a jeho upřímné snahy o nápravu a smíření byly devalvovány. Do období racionalismu, kdy se rozum ocital v mrazivých výšinách odlidštěné odtažitosti, kdy rozumu i člověku samému hrozila proměna v racionálně a mechanicky fungující stroj, nezapadal Komenský - teolog, mystik a chiliasta, zatvrzele věřící v novodobá proroctví. *„Zlý osud tomu chtěl, že Komenský se svými představami o tisícileté říši míru, která již již nastává, a se svou fantastickou politikou, opřenu o spisy současných ‚proroků‘, se stal následující osvícenské epoše jedním z představitelů toho, proti čemu horlivě bojovala“¹¹.*

V některých bodech však Komenského myšlenky s osvícenstvím konvenují. Styčným bodem je např. Komenského pojetí světla. Komenský si světlo představuje jako veskrze rozumové, které je schopno „osvítit“ mysl lidí a přivést je tak na správnou a rozumnou cestu myšlení. *„Komenského analogie šíření světla rozumového a fyzického je tak branou do osvícenství vystavěnou z předosvícenského materiálu, ale je ještě něčím více: je projevem onoho nesmírného optimismu a důvěry v sílu lidského ducha, které nepřestávají udržovat lidské úsilí o zvládnutí přírody i vlastního života dodnes“¹².* Rozšíření rozumového světla znamenalo pro Komenského něco jako rozbřesk, který měl osvítit lidstvo. Církev, vládcí, politici, filosofové, ti všichni měli díky světlu prohlédnout nepravosti a falše způsobené temnotou. Patočka líčí Komenského dílo *Cesta světla*, které se tomuto problému věnuje, jako *„...obrazný výraz pro myšlenku všeobecného pokroku, pro niž v této době není ještě obrazný výraz. –Konečně jsou to na základě předchozího a v souvislosti s ním myšlenky mezinárodní organizace vědění, vyučování a šíření vzdělanosti světem“¹³.*

¹¹ PATOČKA, J. *Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům*. In: Týž, *Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 473.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž, s. 470.

Rozumové světlo má pomoci zbavit společnost temnoty, která jí brání v nápravě věcí lidských.

Svobodomyšlní myslitelé v osvícenství se snažili, podobně jako předtím Komenský, svým působením změnit stav společnosti k lepšímu. Jako nástroj jim k tomu mělo posloužit „přirozené světlo rozumu“, jež mělo svým jasnem ukázat na všechny nespravedlnosti, netoleranci, a na fanatickou pověřivost. V době osvícenství šlo myslitelům hlavně o obecné duchovní blaho, rozvoj vzdělanosti. Měli bezvýhradnou důvěru ve vědecký rozvoj. Věřili, že díky němu lze uskutečnit společenský pokrok. Jak známo, v osvícenství se pěstovaly vedle přírodních věd, nauk o teple, elektřině a světle, vedle experimentální fyziky rovněž humanitní obory¹⁴.

Našly by se nicméně i další okolnosti, které Komenského k osvícenským myšlenkám přibližovaly. *„Komenský v mnoha ohledech připravoval budoucí osvícenství, sám však pochopitelně osvícencem nebyl. Stejně tak jako nebyl ani jednoznačně člověkem renesance, ani jednoznačně člověkem baroka. Komenský byl natolik svéráznou, složitou a mnohostrannou osobností, že jej nelze takto zjednodušeně někam zařazovat, jak se nejednou – vesměs z ideologických pohnutek a s tendenčním záměrem – činilo“*¹⁵. Komenský je blízký době osvícenství především proto, že kladl důraz na sílu výchovy a lidského rozumu. Spřízněná je rovněž myšlenka, že výchovou lze zlepšit pozemskou existenci člověka. Výchova byla pro Komenského činnost, která spojovala pozemský svět a „hlubinu bezpečnosti“, která se nachází mimo tento svět. Výchova má lidem umožnit dospět k novému světu, překonat stávající bludný a nedokonalý svět¹⁶.

Podle Patočky je v Komenského myšlení napětí mezi racionálními a iracionálními momenty. Patočka napsal v této souvislosti o Komenském: *„Jeho zjev není jednoznačný a psát o Komenském nelze podle vzoru jednosměrných hagiografií. Proto se obvykle o některých jeho životních stránkách zdvořile mlčí*

¹⁴ Srov. TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha : Paseka, 1999, s. 335-339.

¹⁵ Tamtéž, s. 334.

¹⁶ Srov. PATOČKA, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*. In: Týž, *Komeniologické studie I*. Praha : Oikoymenh, 1997, s. 99. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9.

*a o jiných mluví jen s omluvami*¹⁷. Omlouvá se především Komenského iracionální část jeho myšlení, jejíž součástí je mystika a víra v proroctví. Komenský se v jeden čas svého mladého života zcela ponořil do světa proroctví a zásvětné mystiky. Patočka o tolik kritizované etapě Komenského života napsal, že to byla „...léta vnitřních zápasů, napětí až nesnesitelného, nejbolestnějších zkušeností a zkoušek, kdy jen opora absolutní ruky může udržet lidskou bytost nad okrajem nicoty nebo naprostého poblouznění“¹⁸. V této době mnoho lidí propadlo tomuto šílenství sekt, fanatiků, mystiků a proroků. Komenský nahlédl do této propasti, ale nepodlehł lákavému volání propasti díky svému zájmu o prospěch lidstva¹⁹. Komenský toto neklidné období překonal i díky tomu, že z mystické tradice pro svou všenápravu a vševýchovu dovedl vybrat vhodné části této tradice. Mystické prvky se u Komenského přetavily do podoby myšlenky světa odkázaného na aktivní spolupráci člověka, a pojetí lidských dovedností s důrazem na analogii mezi dovednostmi člověka a dovednostmi přírody.

Iracionální momenty přetrvaly u Komenského po celou dobu jeho tvorby. Komenskému se podařilo skloubit iracionální části svého myšlení spolu s racionálními momenty do harmonického celku. Patočka toto harmonické spojení vyzdvihoval v některých svých statích. „*Oba tyto směry Komenského snažení jsou jakoby křídly Komenského génia*“²⁰. Na jiném místě se Patočka vyjadřuje o racionálních a iracionálních momentech Komenského myšlení rovněž jako o křídlech Komenského ducha, který mává oběma křídly zároveň, křídlem rozumu i křídlem víry, mystiky a prostředků milosti: „...*i Komenského duch mává oběma křídly, křídlem chápání světa a křídlem víry, a to nikoli odděleně, jak tomu chtěla scholastika, nýbrž současně*“²¹.

¹⁷ PATOČKA, J. *O nový pohled na Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 12.

¹⁸ PATOČKA, J. *Dvojití filosofování mladého Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 25.

¹⁹ Srov. tamtéž, s. 25-26.

²⁰ PATOČKA, J. *Doslov (ke knize Gentium salutis reparator – Posel míru a blaha národů)*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 125.

²¹ PATOČKA, J. *O nový pohled na Komenského*, cit. d., s. 19.

Pro racionalistické 17. století, stejně jako pro racionalistické osvícenství tyto iracionální komponenty Komenského díla pochopitelně nebyly přijatelné. Někteří z významných myslitelů osvícenského období věnovali pozornost pouze těmto Komenského myšlenkám a soustředili se pouze na to, co Komenského činilo odlišným. V době osvícenství všeobecně panovalo silné proticírkevní myšlení. „Nesporný a všem společný tu byl antiklerikalismus, který v sobě zahrnoval jednak odpor vůči katolické církvi jako instituci na všech jejích úrovních a jednak i odpor vůči církevní ideologii, vůči jejím dogmatům, morálním principům, vůči její náboženské nesnášenlivosti atd.“²². Z tohoto důvodu se Komenský, ryzí a oddaný muž víry, stal pro mnohé racionalisty a osvícence terčem kritiky.

Kritika vyplývala z přehnaného osvícenského racionalismu, který není slučitelný s Komenského myšlením. Ostatně již v 17. století R. Descartes Komenského nazval „nadšeným popletou“. Pro Descartese nebyla přijatelná ani teologická složka pansofie, ani myšlenka panharmonie²³. Francouzský osvícenec Pierre Bayle (1647-1706) považoval Komenského za fanatika, jehož myšlení je nebezpečné. Německý osvícenec J. Ch. Adelung (1732-1806) dokonce Komenského zařadil do své encyklopedie *Dějiny lidské bláznivosti*²⁴. Adelung označil Komenského hned na počátku kapitoly jako „blouznivce, fantasu“, „blouznivcem první třídy“²⁵. Adelung se sice kladně vyjádřil o Komenského pedagogických snahách, ale jeho pansofii už považoval za šarlatánství. Projevil znepokojení nad tím, že netaktní Komenský toto své šarlatánské učení rozšiřoval mezi svými žáky²⁶.

Komenský byl již některými svými současníky kritizován pro fantastické prvky svého díla. Odsuzovali předně jeho chiliasmus, jenž je základem

²² TRETERA, I., cit. d., s. 336.

²³ Srov. PATOČKA, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, cit. d., s. 105.

²⁴ *Geschichte Der Menschlichen Narrheit: Oder, Lebensbeschreibungen Berühmter Schwarzkünstler, Goldmacher, Teufelsbanner, Zeichen- Und Liniendeuter, Schwärmer, Wahrsager, und anderer philosophischer Unholden* - Český překlad titulu: *Dějiny lidské bláznivosti neboli vyličení životů slavných čarodějů, alchymistů, ďáblových spřeženců, vykladačů znamení a věstců z ruky, blouznivců, proroků, a jiných filosofických zloduchů*, do češtiny přeložila Eliška Němcová. ADELUNG, J. CH. Leipzig : in der Weygandschen Buchhandlung, 1785 - 1799. 348 s.

²⁵ „...Schwärmer der ersten Classe“ – Tamtéž, s. 216.

²⁶ Srov. tamtéž, s. 212.

Komenského úvah o všenápravě. Komenského dílo obsahuje teologická stanoviska a eschatologické myšlenky, jenž jsou dány jeho vírou. Ale za těmito někdy až nereálnými prvky se skrývají konkrétní cíle, které si Komenský předsevzal. Jde především o dobro celého lidstva a lidské cíle, o které se musí usilovat. Proto se někteří myslitelé snažili tyto fantastické a utopické části mlčky „přecházet“. Zaměřovali se pouze na místa, ve kterých se objevoval Komenského mistrovský duch. Tím místem byla Komenského pedagogika a filosofie výchovy. „*Těž velmi oblíbený způsob, jak „zachraňovat“ Komenského, totiž zdůrazněním jeho pedagogické geniality uprostřed pustiny jeho theologické, theosoficky fyzikální a historiosofické fantastiky*²⁷,...“.

Jak ukázal Patočka, Komenský není matematik, fyzik či přírodovědec, přesto to není důvod, proč by hodnota jeho díla měla být snižována. Navzdory tomu je i Komenský v určitém smyslu vědecký. Ale nepracuje s vědou, která je později známa v době osvícenství, ale vědu, která je známa v jeho době, přepracovává a používá podle svých potřeb a účelů. „*Chce být vědecký v tom smyslu, že jeho dílo chce představovat něco jednotně skutečného*“²⁸. Příběhy z Bible, astronomické údaje, zeměpisné zprávy, to vše je pro Komenského stejně důležité, co se týče výpovědi o skutečnosti. Zde se ukazuje jistá naivní důvěra v rozum.

Dalším důvodem, proč Komenského mnoho myslitelů z doby osvícenství zavrhl, je také jeho pojetí přírody. V racionalismu a rovněž v osvícenství, které převzalo a rozvíjelo racionalistickou tradici, se rozum člověka obrací směrem k přírodě. Matematicky zdokonalený rozum se snaží přírodu ovládnout a z člověka učinit jejího vlastníka. Jak ukázal J. Patočka, Komenský nemohl přijmout matematickou přírodovědu. Svou myšlenkovou soustavu vybudoval prostředky čerpanými z tradice. „*Mnohem důležitější je to, že moderní matematická přírodověda v podobě mechanismu 17. věku nemohla se stát*

²⁷ PATOČKA, J. *Utopie a soustava lidských cílů*. In: Týž, *Komeniologické studie II*. Praha : Oikoymenh, 1998, s. 272. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10.

²⁸ Tamtéž, s. 275.

*základem jeho myšlenkové soustavy, která vyžadovala ve své tendenci vševýchovné zcela jiný pojem přírody*²⁹.

Komenského vychovatelská soustava a matematická přírodověda jsou dva odlišné myšlenkové systémy. Komenského vševýchova má za základ myšlenku harmonie celku světa jakožto živého organismu, což matematická přírodověda nemohla přijmout. Na harmonii Komenský vybudoval velice obsáhlý filosoficko - vychovatelský systém, který ovšem lze poměřovat s jinými racionalistickými systémy 17. století. Komenský se snažil o nahlížení světa „*sub specie educationis*“. Jak napsal Patočka ve stati *Některé z dnešních úkolů bádání o Komenském*: „*Zatemnění hvězdy Komenského v době osvícenství nepochází toliko z útoků osvícenců, jako byli Bayle a Adelung, nýbrž především z jednostranně přírodovědeckého zájmu oné doby s jejím převládajícím mechanismem*“³⁰.

Pro Komenského byla výchova a vzdělání tím, co má každého člověka dovést k pravému lidství. Avšak taková výchova, která není prostředkem k získání pouhých dovedností, privilegií, či materiálních statků. Podle Komenského „*výchova a výuka nejsou jen prostředky k dalším, vyšším životním cílům, nýbrž sám způsob, jak od nepravdy přejít k pravdě, od nicoty k bytí, od bloudění a zmatku k řádu a zákonitosti, že výchova je velkým obratem, který musí člověk provést ve svém životě, aby byl vskutku člověkem*...“³¹. Celá Komenského filosofická a vychovatelská soustava se radikálně odlišuje od matematicko-přírodovědného zaměření. Originalita Komenského spočívá také v jeho metodě, která je založena na syntéze - přesně poznal, co se do jeho soustavy bude hodit. Z těchto možností si vybral poznatky, které sjednotil v konečný výsledek. Jako první se zabýval systematikou vychovatelství, kterou dokonale propracoval.

V osvícenství převažovalo neporozumění tehdejších myslitelů pro tuto stěžejní myšlenku Komenského, totiž pro pedagogiku jako samostatnou systematickou

²⁹ PATOČKA, J. *Některé z dnešních úkolů bádání o Komenském*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 309.

³⁰ Tamtéž, s. 310.

³¹ PATOČKA, J. *Úvod prvního svazku Vybraných spisů J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 337.

vědu. Např. P. Bayle, velký odpůrce a kritik Komenského, si položil otázku, zda pedagogika coby věda či celé Komenského dílo v sobě obsahují vůbec něco proveditelného. „*Celkem se odráží v tom, jak byl soubor ODO přijat současností, nedostatek pochopení současníků pro hlavní myšlenku Komenského, totiž založení soustavné pedagogiky jako vědy. Nejvyšší netečnost k problému právě uvedenému prozrazuje Bayle, když pochybuje, zda respublica litteraria z celého díla něco měla a zdali v myšlenkách Komenského je vůbec něco praktického*“³². Bayle neoceňuje dostatečně ani význam *Didaktiky*, které nepřikládá žádnou myslitelskou vážnost³³. Ovšem i takový kritik, jakým P. Bayle dozajista byl, však později přece jen oceňoval některá Komenského pedagogická díla, především *Januu lingvarum*³⁴. J. Patočka ve stati *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů* poukázal na to, že kritický postoj, který P. Bayle zaujal vůči Komenskému, negativně naladil proti Komenskému některé další osvícence: „...*poněvadž na stranu odpůrců se postavil předchůdce francouzského osvícenství P. Bayle v svém slavném slovníku, nedovedla postihnout čistotu Komenského smýšlení a nezištnost jeho snah. Vlivem Baylovým byl pak Komenský znemožněn u všech horlivých stoupenců osvícenství, které přece sám po mnoha stránkách pomáhal připravovat. A to je jedna stránka tragédie Komenského: doba, kterou připravuje, jej vidí jiným, než jakým ve skutečnosti byl, a nedovede rozeznat jeho velikost*“³⁵.

³² PATOČKA, J. *O vzniku a stavbě díla Opera didactica omnia*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 250.

³³ Srov. PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 165.

³⁴ Srov. PATOČKA, J. *Úvod prvního svazku Vybraných spisů J. A. Komenského*, cit. d., s. 344.

³⁵ PATOČKA, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, cit. d., s. 112.

2. Herderův výklad Komenského

Osvícenský pohled na Komenského proměnil německý filosof Johann Gottfried Herder (1744-1803), jenž vysoce oceňoval Komenského hluboký zájem o humanitu. Pro samotné Herderovo dílo byl pojem humanity důležitý a stěžejní. Herder věnoval Komenskému 57. dopis *Listů na podporu humanity*³⁶. List nese název „Komenský – učitel lidskosti“. Herder se tu vyjádřil o Komenském jako o dobromyslném muži, jehož duch a srdce jsou zaměřeny k prospěšným věcem. V souladu s jeho koncepcí výchovy k lidskosti byl pro něj Komenský jeden z nejskvělejších věrozvěstů humanity a všelidských práv, o Komenském hovořil jako o „apoštolovi humanity“. Herderův zájem o Komenského souvisí s jeho filosofií dějin. Herder chápal dějiny jako stupňování humanity. Dějiny jsou místem, kde dochází k rozvoji humanity a lidé mohou v dějinách dospět k humanitě. Nositeli humanity jsou vynálezci a objevitelé, mezi něž Herder řadí i Komenského.

Herder chtěl vystihnout jedinečné odlišnosti národů a jejich národního ducha. Budoucnost Evropy viděl v rozvoji všech kultur a národů, v rozvoji lásky ke svobodě, respektování práv člověka. Důležitá byla jeho důvěra ve vzestup člověka díky výchově v duchu ideálů humanity. Ve svém díle vykládá svou představu týkající se pojetí dějin jakožto pokračování přírodního procesu. Souvisí to s Herderovým pojetím Boha, ze kterého se podle něj vše rodí a všechno na světě je mu stejně blízko. Jakákoli věc má schopnost v sobě zrcadlit Boha svým způsobem³⁷. Při zkoumání Herderova díla nelze stejně jako u Komenského opomenout jeho náboženské cítění.

Vztahu Herdera a Komenského věnoval pozornost K. Schaller v monografii s titulem *Herder und Comenius*³⁸. Schaller zde prokazuje překonání klasického

³⁶ HERDER, J.G. *Listy na podporu humanity*. Praha : Český klub, 2003, s. 70-75.

³⁷ Srov. STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 335-336.

³⁸ SCHALLER, K. *Herder und Comenius: Ein Lehrstück zur Aufklärung der Aufklärung (mit Johann Gottfried Herders 57. Humanitätsbrief)*. Sankt Augustin : Academia Verlag Richarz, 1988. Schriften zur Comeniusforschung, Band 17.

osvícenského modelu, který v určité míře zatemňoval pohled na Komenského i na Herdera, a na jejich myšlenky. Schaller shledal, že myšlení Herdera a Komenského je vnitřně spřízněné. Schaller v monografii komentoval místa v Herderově díle, kde se Herder o Komenském explicitně vyjádřil³⁹.

Schaller upozornil především na to, že..., *v myšlení Komenského a Herdera je mnoho příbuzného: analogie, ne homologie; leží mezi nimi 150 let historie*⁴⁰. Mezi Komenským a Herderem se nachází myšlenkových analogií a strukturálních příbuzností několik. Jsou pro nás důležité proto, abychom pronikli k tomu, jak hluboce Herder Komenského dílu porozuměl a proč Komenského dílo tak příznivě přijal. Schaller na to upozorňoval hlavně proto, že Herder byl jeden z prvních, kdo Komenského dílo celkově v 18. stol. vyzdvihoval. Analogie pomáhají vypracovat kladný postoj k pohledu na podporu a rozvoj humanity, kterou zahájil Komenský, a Herder se v tomto úsilí snažil pokračovat⁴¹. Herder si byl také vědom úspěchu Komenského pedagogických děl. Komenského neobdivoval pouze jako autora učebnic a didaktika, ale jako skutečného přítele člověka a autora významných nápravných děl⁴².

Komenského myšlení bylo odmítáno v době osvícenství hlavně kvůli jeho víře v proroctví a sympatie k mystice. Herder sdílel v tomto směru s Komenským podobné stanovisko. Schaller poukázal na zaměření obou myslitelů k mystické triadistické orientaci. V Komenského i Herderově pojetí se objevuje triadická jednota. Není u nich rozkol mezi praxí a teorií, myšlením a jednáním. Platí u nich stále trojtvářnost myšlení, mluvení a jednání⁴³. Podle Schallera tímto překračovali způsob myšlení, který byl v jejich době běžný. Překračovali i svár svědomí a vědění, politiky a výchovy.

³⁹ Kromě výše zmíněného 57. Listu, též v 61. Listu, *Dopisu J. G. Millerovi – Srov. Listy na podporu humanity*, cit. d.

⁴⁰ „...Zwischen Comenius und Herder gibt es mancherlei Verwandtschaft in ihrem Denken: Analoges, nicht Homologes; denn immerhin liegen zwischen ihnen etwa 150 Jahre Geschichte“ - SCHALLER, K. *Herder und Comenius*, cit. d., s. 31. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 31.

⁴² Srov. tamtéž, s. 26.

⁴³ Latinský originál „*cogitatio, oratio, operatio*“.

Herder se snažil ve svém vlastním díle o překonání ideje strohého racionálního a mechanicky fungujícího světa. Nástrojem tohoto překonání mělo být zjemnění života, které pečlivě promýšlel a snažil se stále propracovávat. Herder se snažil obhájit před osvícenským světem své přesvědčení a myšlenky. Svým názorům hluboce věřil, ale ty ho svým způsobem odvracely právě od osvícenství.

Osvícenství nahradilo křesťanský systém systémem přirozeným. Na místo příkazů Boží autority byly dosazeny přirozené příkazy dané samotnou přírodou. V „přirozeném náboženství“ se nyní kladl důraz na slovo „přirozené“. *„Jde o to najít ze samé přírody, z povahy věcí samých základy lidského života, možnosti člověka žít nábožensky, žít v ideálech, žít společensky“*⁴⁴. Tento přechod neměl být přímo nekřesťanský ani antikřesťanský. Přirozený systém ukazoval člověka takového, jaký je beze všech přetvárek a falší. Osvícenci přirozenost spatřovali v rozumu a všem rozumném. Herder se k tomuto rozumu snažil připojit také citovou, emocionální stránku života, což budilo určitou nelibost racionálně smýšlejících osvícenců. Herder usiloval o budování svého humanitního systému, jehož základna měla být vystavena na citech. Herder věřil, že takové východisko může vylepšit nepříznivou situaci ve světě. Herder měl pro Komenského sympatie, neboť podobně jako on nepřijal bezvýhradně racionalismus své doby.

Podobně jako u Komenského se i u Herdera objevuje stálá naděje na lepší budoucnost lidstva a světa. Oba ve svých spisech zmiňují fakt, že lidstvo prozatím bloudí v labyrintech. Komenský i Herder uvažují o možnosti vyjití z něj. Výstup z labyrintu je možný hlavně díky úsilí a chtění člověka zlepšit svou situaci. Komenský přes veškerá úskalí, která ho v životě potkala, neztrácel víru v lepší, napravenou budoucnost. Lidé jsou v této jeho vizi svobodní, vzděláni a vychováni k lidskosti, a společnost nezná válek. *„Takové je vyústění toho velikého dramatu bohatého nejen na plodné ideje a projekty, ale i na porážky a bolesti, jakým byl život toho, kdo se rád označoval za ‚člověka velké touhy‘,*

⁴⁴ PATOČKA, J. *Dvojitý rozum a příroda v německém osvícenství*. In.: *Umění a čas I*. Praha : Oikoymenh, 2004, s. 84. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 4.

*desideriorum vir*⁴⁵. Komenský byl kvůli svým všenápravným vizím mnohdy považován za utopistu. Herder však podobné snění nezavrhoval, nýbrž oceňoval, neboť se domníval, že později by mohlo vést ke skutečným činům. Podobné sny považoval za užitečné, protože i v nich se může skrývat prospěšná pravda. Schaller se vyjádřil také k utopickým prvkům v dílech obou mužů. Humanizační projekty obou myslitelů obsahují utopický prvek. Naděje, kterým Komenský a Herder dávají křídla, nesídlí však v nějakém kukaččím hnízdě (Wolkenkuckkuckheim). U Komenského spočívají na reálné půdě dějin, dějinné spolupráce Boha s lidmi, a na triadické skutečnosti veškerenstva (Seintriadik), která se v člověku antropologicky odráží. U Herdera je pak založena v tradice dějin lidstva: minulosti, přítomnosti, a budoucnosti. Schaller upozorňoval na to, že utopické myšlenky nejsou u těchto myslitelů pouze abstraktní, ale zakládají se na skutečnosti. Taková skutečnost je schopna člověku otevřít a zpřístupnit nové možnosti.

Herder doufal v nápravu lidstva poučením se ze svých chyb a jejich následků. Bůh lidem nepomáhá smazat chyby například zázrakem ani jinými prostředky. Lidé se sami musí naučit je napravovat. Cestou k překonání mnohých chyb a omylům je dar rozumu, poněvadž rozum byl darován lidem, svobodným bytostem. Lidé se na základě rozumu sami svobodně rozhodují, volí si své možnosti a při tom se mohou mýlit. Rozum však rovněž umožňuje možnosti tyto omyly rozpoznat a vlastní silou je napravit, což je také moment, ve kterém Herder viděl jisté vzdělávání lidskosti. Aby člověk nebyl nucen po celý svůj život tesknit kvůli svým vinám, musí se všemožně věnovat napravení svých chyb a tím se věnovat i rozvoji lidskosti. „*Není však pochyby o tom, že v budoucnu se uskuteční to, co se na zemi ještě nestalo; neboť práva lidství jsou nezadatelná a síly, které Bůh vložil do lidství, jsou nezhubitelné*“⁴⁶. Toto vyjádření ukazuje Herderovu pevnou víru v lepší budoucnost. Herderova víra by mohla být inspirací pro lidi, a zažehnout v nich touhu po rozvoji humanity.

⁴⁵ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský*. In: Týž, *Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 419.

⁴⁶ HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*. In: Týž, *Vývoj lidskosti*. Praha : Laichter, 1941, s. 284.

V Herderových humanitních konceptech není ústředním tématem a východiskem egocentrická antropologie. Člověk u něho není pojímán jako pán a vládce světa. Antropologické východisko je pro Schallera další analogie Komenského a Herderova myšlení. Neboť Komenský podobně jako Herder vychází z určité vystavenosti člověka světu v dějinách, což předpokládá určitou aktivitu, spolupráci člověka s Bohem ve světě a v dějinách. Schaller proto zdůrazňuje to, že Komenského náprava věcí lidských a Herderova podpora humanity ke svému rozvoji potřebují dynamické pojetí dějin, nikoli statické. Oba sdílejí názor, že dílo stvoření není hotové, ale člověk na něm musí pracovat. Bůh předpokládá lidskou spolupráci na dokončení díla stvoření.

Jak známo, Komenský požadoval, aby se na dějinném procesu podíleli všichni lidé. Teprve u Herdera se dějiny staly definitivně dějinami lidstva. Člověk se musí snažit v Herderově pojetí o naplnění svého poslání v dějinách. Pro Herdera jsou lidské dějiny i přirozeným pokračováním dějin přírody. Člověk stojí na určitém rozhraní dvou říší, říše humanity a říše přírody. Herder se domnívá, že člověk se má učit z přírody, od živočichů, protože neexistuje žádný instinkt ani ctnost, které by se neobjevovaly v živočišné říši. Humanita je pro Herdera založena taktéž v přírodě, přestože ji vidí jako bytostně lidskou potenci. A to především proto, že pro Herdera je příroda božská, ve svém jádru je příroda Bůh sám. Příroda není v Herderově pojetí tím, čím se postupně stávala od dob realismu, totiž odduchovněnou přírodou, která má být jen souborem určitých skutečností. Tyto skutečnosti a fakta mohou vědci zachytit, zkoumat, poté je plně ovládat a tím celou přírodu učinit podřízenou člověku. Herder včlenil své smýšlení o lidskosti a humanitě do harmonického vztahu s přírodou. *„Harmonická příroda je ta, v níž právo a spravedlnost jsou fysickým zákonem; harmonický člověk je ten, jenž žije ve shodě s touto přírodou, ba více, kdo ji povyšuje vědomě k jejímu nejvlastnějšímu, ideovému jádru; kdo působí, aby cílů, původně dosahovaných oklikami, se docházelo přímo“*⁴⁷. S humanitou souvisí

⁴⁷PATOČKA, J. J. G. Herder a jeho filosofie humanity. In.: HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*. Praha : Jan Laichter, 1941, s. 459.

schopnost soucítění s druhými lidmi, snaha a touha poznat Boha (tzn. i přírodu) a jemnější pudy a instinkty.

Herdera s Komenským sblíží celostní pojetí člověka. To znamená, že je pro ně důležitý nejen lidský rozum, ale jak bylo řečeno výše, lidské city. Schaller poukázal na nutnost uvědomit si, že Komenský usiloval o rehabilitaci srdce vůči racionálnímu pojetí rozumu. Ukazoval člověka v jeho celistvosti, člověka, který usiluje o nápravu a naplnění své lidské přirozenosti. Podle Schallera Komenský tímto myšlením provedl průlom v myšlení 17. stol. Patočka užívá v souvislosti s Herderem pojem „zvroucněné osvícenství“: „*Životní systém, který Herder káže, je zvroucněné osvícenství, přirozený systém života, v němž rozum a bezprostřední život jsou v harmonické rovnováze*“⁴⁸. V této harmonické rovnováze by mělo být celé univerzum. Herder rovněž toto harmonické univerzum staví do pozice základu, který se má stát součástí jeho mravního systému. V tomto harmonickém univerzu totiž vše spěje k vývoji, jehož cílem je mravní dokonalost a různé konflikty jsou zde jen klamy.

Zvroucněné osvícenství, založené taktéž na harmonii univerza, je osvícenství, které nejde pouze cestou jednosměrného racionalismu, nýbrž se snaží prosazovat a projevovat také citovou stránkou a smyslovou přirozenost. Zvroucněné osvícenství má stále na zřeteli blaho celého lidstva, mezi jehož členy se neobjevují konflikty. Schaller vystihl v tomto ohledu blízkost Herdera a Komenského, když napsal, že při Herderově usilování o blaho lidstva, které potřebovalo onen pozitivní pojem osvícenství, byl Komenský Herderovi spolehlivým společníkem. Zvroucněné osvícenství se u Herdera projevuje ideou humanitní. „*Humanitní ideál je přirozený, je to příroda člověka sama; tato příroda není ovšem pouhá hrubá skutečnost, nýbrž v podstatě idea, která se uskutečňuje zdokonalováním, výchovou jedince a dějinným vývojem národů*“⁴⁹.

Patočka v doslovu *J. G. Herder a jeho filosofie humanity* k Herderovu dílu *Vývoj lidskosti* shrnul, co pro Herdera znamená humanita. V jednom pojmu

⁴⁸ Tamtéž, s. 453.

⁴⁹ Tamtéž.

humanita Herder soustřeďuje přírodu, mravní zdokonalování, výchovu člověka a vývoj národů v dějinách. Všechny vyjmenované přirozené součásti humanity mají jedno společné. Týkají se v prvé řadě člověka. Člověk je u Herdera bytost rozumově citová, jež v dějinách uskutečňuje své lidské poslání. Člověk je nadán moralitou. To znamená, že člověk má ve své moci užívání autonomních sil, které jsou mu dány jakožto člověku. Díky moralitě a jejímu využití se poté člověk může mravně zdokonalovat. Člověk sám je nejdokonalejším tvorem na celé zemi a je obrazem Boha, který podle Herdera vyřkl požadavek: „*Bud' k mému obrazu, bud' bohem na zemi! Vládni a panuj! Stvoř všechno, co ušlechtilého a výtečného dovedeš z vlastní povahy vynést na světlo; nesmím ti pomáhati zázraky, neboť tvůj lidský osud jsem vložil do tvých rukou; ale všechny mé posvátné, věčné přírodní zákony ti budou pomáhati*“⁵⁰. Herder v této souvislosti hovoří o lidskosti jako o bohopodobnosti. Lidé nejsou jen pasivními výtvoři přírody, ale očekává se od nich aktivita. Člověk, aby se udržel při životě, se musí sám naučit užívat svého rozumu. Podle Schallera se Herder snažil ukázat člověka jako harmonickou bytost, ve které se spojuje rozumová i citová stránka. Člověk se má podobat harmonické, dobré, inteligentní přírodě tím, že se snaží vyvarovat sporům, bezpráví a způsobování bolesti druhým lidem, to znamená, že má být veskrze lidským.

Každý člověk se musí snažit být „...*nejdokonalejším možným výrazem nekonečného v konečném*“⁵¹. „Nekonečný“ zde znamená Bůh v konečném životě člověka. Bůh je pro Herdera „*summus bonus et communicativus*“. Tato komunikace je zaměřena k nápravě. Stejně tak je založen i člověk. Bůh není osamocen ve věčnosti, ale je ve spojení s člověkem. V Herderově pojetí Bůh nijak nebrání člověku v rozvoji. Člověka pouze omezil časem, vnitřními silami a lidskými vlastnostmi. Bůh to vynahrazuje člověku tím, že mu dal k dispozici své zákony, které mu mohou pomoci s vlastním rozvíjením lidskosti. Herder věří,

⁵⁰ HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*, cit. d., s. 283.

⁵¹ PATOČKA, J. J. G. *Herder a jeho filosofie humanity*, cit. d., s. 459.

že pokud lidé budou těmto zákonům naslouchat, jednat rozumně a ku prospěchu, vždy jistě dosáhnou žádaného cíle - lidskosti.

Herder byl pevně přesvědčen, že každému člověku je do vínku dána lidskost. Poté už sám člověk vstupuje na určitou cestu nutnosti, kterou sám řídí. V *Idejích k filosofii dějin lidstva* Herder lidskost charakterizuje jako cíl a účel směřování lidské přirozenosti. Tento účel, neboli lidskost, který Bůh daroval všem lidem, lidstvo zavazuje k utváření vlastního osudu. Nezdary na této cestě mohou působit jako tresty, zatímco úspěchy jsou jistým morálním principem, díky kterému člověk může budovat svůj život. Čím více úspěchů se vyskytuje na cestě životem, tím více se člověk může stát morálním. „*Maximum úspěchu kyne morálně nejsilnějšímu, tedy tomu, kdo stojí nejvýše na stupnici humanity*“⁵².

V tomto smyslu Herder považoval dějiny za školu a vychovatelku. Tak jako je pro Komenského školou celý svět, Herder školu vidí v dějinách. Komenský byl přesvědčen, že reforma, která je schopna proměnit celou společnost k lepšímu, se zakládá na výchově lidí. U Herdera se lidé musí chopit poslání této školy dějin a ideály lidskosti poté budou moci vzkvétat. Herder spatřoval v dějinách národů školu soutěže, kde je výhrou lidskost a lidská důstojnost⁵³. Lidé by měli vzhlížet dokonce k lidskosti v dějinách, protože i obyvatelé starých národů byli obdařeni stejným lidstvím. Již antické národy si podle Herdera uvědomily, že lidskost a život člověka jsou věci nanejvýš křehké. Z tohoto důvodu je o ně třeba pečovat a chránit je. „*Právě v tom, čím se člověk liší od zvířat, tkví jeho charakter, jeho urozenost, jeho poslání; z toho se může vyprostit právě tak těžko, jako ze svého lidství. To je to pravé studium humanitatis, v němž nám Řekové a Římané byli tak znamenitým vzorem; bylo by hanba, kdybychom se jim nechtěli vyrovnat!*“⁵⁴. Proto by tito dávní bližní měli být vzorem. „*Normativní definice lidství se i nadále bez větších pochybností přizpůsobuje historicko filosofickému rámci.*

⁵² Tamtéž, s. 460.

⁵³ Srov. HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*, cit. d., s. 284.

⁵⁴ HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*, cit. d., s. 61-62.

*Dějiny jako celek jsou realizací člověka podle definice jeho podstaty.*⁵⁵. Pro Herdera to znamená, že člověk má vytvářet svůj osud prostřednictvím rozumu a spravedlnosti, jak to odpovídá podstatě lidskosti.

V Ritterově *Historisches Wörterbuch der Philosophie* je připomenuto, že Herder svou filosofii označoval jako filosofii lidskosti, a člověka učinil centrem filosofického zkoumání. Lidskost je zde synonymem pro humanitu. Humanita v Herderově pojetí je tu charakterizována jako lidská přirozenost, ke které patří dynamické struktury, energie, schopnosti, možnosti. Tato přirozenost není uzavřené, neměnné bytí, ani konečně dané jsoucnou. Přirozenost u Herdera je charakterizována jako lidský potenciál, který se sám může rozvíjet a vyvíjet. Přirozenost člověka má směřovat k vlastní existenci, svobodě, aktivní činnosti, požitku, jistotě a zdokonalování.

Lidskost není stav, do kterého se člověk narodí, ale spíše určité uvědomělé rozvíjení schopností člověka, kterých se člověku dostalo dostatečně. V tomto smyslu je lidskost člověka převzetí individuální odpovědnosti zpět na sebe, jakožto na tvůrce vlastního života. Za život člověka není odpovědný ani Bůh, ani druhý člověk. Jednotlivec sám musí rozvíjet své vlohy a schopnosti k dokonalosti a lidskosti. Pouze sám člověk tvoří svůj život tím, že musí namáhat své nejušlechtilejší duševní síly, kterými je nadán. Herder věří, že lidé nebyli stvořeni k tomu, aby usilovali o dokonalost, která leží mimo ně a je pro lidi nedosažitelná. V takovém případě by lidé byli pouhé stroje hodné lítosti. Podle Herdera tato dokonalost spočívá v samotných lidech. *„Na štěstí však není pravda, že by nás povaha věcí učila, že takovýto blud existuje; pohledme na lidstvo, jak je známe, pozorujme je podle zákonů, které v něm jsou obsaženy: tak neznáme nic vyššího, než lidskost v člověku; neboť i když si myslíme anděly nebo bohy, myslíme si je jen jako ideální, vyšší lidi“*⁵⁶. Člověk je plně vybaven

⁵⁵ „Die normative Bestimmung von Menschheit wird von nun an ohne große Bedenklichkeit in einen geschichtsphilosophischen Rahmen eingefügt: Die Geschichte insgesamt ist die Verwirklichung des Menschen gemäß seiner Wesensbestimmung.“ - *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. In: Band 5: L-Mn, vyd. Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Basel/Stuttgart 1980. Heslo *Menschheit, Menschengeschlecht*, sl. 1130. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

⁵⁶ HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*, cit. d., s. 280.

k tomu, aby mohl rozvinout svou lidskost, jelikož mu byla dána svoboda, řeč, náboženství, rozum, dovednosti a smysly.

Herder předpokládal naprostou rovnost všech lidí obdařených stejnou lidskou přirozeností. Každý člověk má přirozené právo zdokonalovat se a směřovat k lidskosti. Je nemyslitelné, aby to bylo znemožněno byť jedinému člověku. V žádné společnosti a v žádném svém stavu se nikdo nesmí provinít vůči tomuto ušlechtilému cíli, kterým je právě pěstování lidskosti. Lidé jsou si ve společnosti rovni a mohou si sami určovat svůj život. Všichni jsou odpovědní za svůj vývoj, přesto jsou podřízeni společným zájmům, jako jsou právo, svoboda a mír. Tomuto obecnému blahu se lidé nesmí zpronevřit⁵⁷. I zde stále platí nejvýznamnější zákon přírody, v hrůzných válkách i míru, v jakémkoli státě s jakoukoli ústavou a odlišnými mravními zvyklostmi. Zákon přírody vede ty, kteří se narodili jako lidé, k tomu, aby zůstali lidmi. Když se člověku v jeho mysli jednou objeví dokonalý obraz lidskosti, je jeho právem a povinností utvářet se také k lidskosti.

V těchto názorech je vidět blízkost s myšlenkami Komenského. Rovněž z Komenského úvah o nápravě věcí lidských, které mají vést k reformě společnosti, není vyloučen žádný člověk. Komenský požaduje, aby se všichni lidé mohli zúčastnit procesu vzdělávání, „...šírit po celém světě závazné a obecné vzdělání, obracet se ke každému bez rozdílu jazyka, náboženství, sociálního a hospodářského postavení“⁵⁸. Všichni lidé mají mít možnost učit se vším možným způsobem všem poznatkům. Univerzální vzdělání se týká všech lidí, nejen určité úzké skupiny lidí. Tento požadavek se vztahuje na všechny národy, ať jsou jakkoli zaostalé. Univerzálnost platí také pro výchovu k lidskosti. Patočka toto Komenského „východisko“ označuje jako poslední etapu pokroku lidstva, protože se vztahuje k samému vrcholu lidského snažení - lidskosti. Lidé musí být vedeni k pravé moudrosti. Výuka má v každém člověku přivést na světlo světa lidskost v něm, a navíc má člověku pomoci pochopit, že stejná lidskost se skrývá

⁵⁷ Srov. RITTER, J. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, cit. d., sl. 1130.

⁵⁸ PATOČKA, J. *Cesta světa, předosvícenská brána k osvícenským ideálům*, cit. d., s. 467.

v každém člověku. „*První, čeho si přejeme, jest, aby tak plně a k plnému lidství mohl být vzděláván ne nějaký jeden člověk nebo několik jich nebo mnoho, nýbrž všichni lidé vespolek i každý zvlášť, mladí i staří, bohatí i chudí, urození i neurození, mužové i ženy, zkrátka každý, komu se dostalo údělu narodit se člověkem, aby konečně jednou bylo celé lidské pokolení vzdělané ve všech věkových stupních, stavech, pohlavích a národech*“⁵⁹. V tomto ohledu se projevuje v Komenského myšlení ustavičný a bezmezný optimismus. Komenský silně věřil v sílu lidského ducha, jenž je schopen všechno poznat a překonat křivdy, které jsou páčány ve společnosti. Věřil myšlence, že nastane doba, kdy ve školách konečně zavládne světlo. Rozumové světlo vymytí tmu ze všech zákoutí, vymizí neuvědomělost, zmatek, sváry a nepořádek. Tento Komenského plán s jasnými demokratickými prvky ho zařadil mezi významné tvůrce racionalistických soustav 17. století.

Komenského velkým zájmem byla náprava společnosti nejprve v českých zemích a poté na celém světě, smíření církví a usmíření všeho lidstva. Komenského pohled byl zaměřen k problémům člověka. Komenský hluboce promýšlel, jak obnovit lidskost ve všech úrovních lidských vztahů. K lidskosti vede cesta, po které se musí vydat všichni lidé. Touto cestou je výchova. Člověk je nejprve skutečně na světě, ale lidským se teprve stává. „*To znamená, že lidskost není fakt, skutečnost, u níž je nutno se prostě zastavit a ji konstatovat. Lidskost je možnost, kterou je potřeba vykonat, uchopit se jí jako poslání*“⁶⁰. Proto Komenský chce lidi k tomuto poslání přivést a tím je vyvést z labyrintu nepravého, falešného a zkomoleného lidství, ve kterém lidé lidskost pouze míjejí. Toto míjení lidskosti viděl Komenský ve společnosti za svého života. Lidem vytýkal, že jsou egoističtí, lhoví, uzavření do sebe a že již nejsou „zrcadlem

⁵⁹ „*Primum, quod optatur, est, ut sic plene ad plenam Humanitatem formari queat, non unus aliquis aut pauci, vel multi; sed Omnes sed singuli Homines, juvenes et senes, divites et pauperes, Viri et faemine, Verbo: cuicui Homini nasci contigit: ad tandem aliquando totum Humanum genus reddendum Cultum, per omnes aetates, status, sexus, nationes*“ - KOMENIUS, J. A. *Pampaedia*, kap. 1, § 6. In: Týž, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, sv. III. Praha : Academia, 1966, s. 15 – Český překlad KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. 1, § 6. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věci lidských*, sv. III, cit. d., s. 15.

⁶⁰ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*. In: Týž, *Komeniologické studie II.*, cit. d., s. 354.

veškerenstva“. Výchova k lidskosti má proto podle Komenského učinit z člověka opět bytost otevřenou celku světa. Člověk s otevřenou duší bude schopen moci opět vnímat rozumové světlo, které ho zpravuje o všech věcech. „*Pod zdánlivou idylou otcovsky laskavého gesta a dobrotivé pedanterie odkrývá se lidskost Komenského jako obrovitý projekt získat člověka vůbec pro otevřenost, otevřít jeho duši pro nápravu všech věcí, zasadit do něho touhu odevzdat se, aktivně sloužit i obětovat se dovršování souladu všech věcí, reformě všech věcí lidských, a v tomto odevzdání teprve najít sebe*“⁶¹. Taková náprava člověka úzce souvisí s výchovou, a vytvářejí spolu všeobecný a harmonický celek. Komenský považoval výchovu za prostředek k vyvedení člověka ze sebe, ze sebe k druhým lidem a veškerenstvu. Na této pouti od sebe by jej měla provázet láska. Láska je podle Komenského tím, co je schopno lidi úspěšně provést jejich labyrintem k východu, kde naleznou řád, harmonii a lásku k druhým lidem. Lásku Komenský nechápal jen jako citové rozpoložení člověka, ale svobodný a samostatný čin člověka, dobrovolné otevření se světu. Láska díky tomuto otevření se světu směřuje k dobrovolné výchově a vzdělávání.

Herder ve svém díle *Listy na podporu humanity* naznačil, že význam slov jako lidskost nebo člověk se dostaly do jakéhosi poníženého postavení. Dokládá to na příkladu, který je často užíván: „*Je to jen člověk*“, nebo: „*Provedl jen něco lidského*“. Táže se po tom, kam se vytratila důstojnost a velkolepost tohoto označení. Humanita se má opět stát charakteristikou vystihující podstatu lidského pokolení. Lidé, jejichž životním úkolem je si tuto humanitu hýčkat a pěstovat, se musí také starat o to, aby neklesli do nižšího stavu, do stavu hrubé zvířecosti – brutality. „*Humanita je poklad a výtěžek všeho lidského snažení. Je to umění našeho lidského rodu. Výchova k ní je dílem, v němž musíme neochvějně pokračovat,...*“⁶². Právě proto, že nepřicházíme na svět s humanitou v již hotovém utvoření, musí každý člověk pečlivě bdít nad utvářením humanity k větší dokonalosti. Celému lidstvu má možnost přispět pouze člověk, který se

⁶¹ PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*, cit. d., s. 489.

⁶² HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*, cit. d., s. 58.

snaží udělat ze sebe to, co by se z něj stát mělo a mohlo. To znamená, že přispívá lidstvu ten, kdo usiluje o pěstování lidskosti v sobě i v bližních.

Herder soudil, že s humanitou se neodmyslitelně pojí výrazy jako lidství, lidské povinnosti, lidská důstojnost nebo lidská láska. Snad také proto, že všechny tyto ideje našel v Komenského rozsáhlém díle, se stal Komenský pro Herdera ideálním učitelem a šířitelem humanity. Podle Herdera „lidumilný Komenský“ během svého života sice upadl do bludiště různých prorocství a věštek, avšak i během toho měl stále na zřeteli blaho celého lidstva. Nadto Herder soudil, že ani všelijací snilkové nejsou pro svět nikterak škodliví: „*Nejposvátnější jsou duchu lidských dějin dobromyslní bloudi a blouznivci; má je pod zcela zvláštní božskou ochranou. Bez nadšení se na světě nestalo nic velkého a dobrého; ti, jež lidé mají za blouznivce, prokázali lidskému rodu nejužitečnější služby. Navzdory všemu posměchu, vzdor všemu pronásledování a pohrdání překážky překonali; a jestliže nedospěli k cíli, pak přesto došli dál a udělalo veliký pokrok*“⁶³. To se bezesporu vztahuje také na osobu Komenského.

Ve svém 57. listě s názvem *Komenský – učitel lidskosti* Herder oceňoval, že Komenský zůstával sám sebou, i přes všechny tragické události jeho života, a stále jednal s důstojností hodnou učitele lidskosti. Velmi kladně hodnotil Komenského reformační plán, který se týkal výchovy a měl se vztahovat na celé lidstvo. Herder si velice cenil Komenského přístupu ve všem jeho úsilí, které musel vykonávat za velmi nepříznivých podmínek. „*Komenský si při tom počínal s důstojností apoštolského učitele*“⁶⁴.

Komenský si podle Herdera zadal nelehký úkol. Nechtěl uvést do pořádku jen „viditelnou“ část, ale popsal kořen všeho zlého, od kterého se mělo vše napravit. Komenský v tomto smyslu hovořil o tom, že se musí vyléčit ku společnému blahu a prospěchu celé tělo, to znamená veškerá společnost. Proto žádal nápravu věcí lidských (filosofie, politiky, náboženství), které se člověka bytostně týkají. „*V nás tedy tkvějí věčné kořeny ke stromu vědy, moci a štěstí; filosofie nám má*

⁶³ Tamtéž, s. 151.

⁶⁴ Tamtéž, s. 71.

*dát moudrost, politické zřízení mír, náboženství vnitřní blaženost; tyto tři věci jsou jedno jediné; ani od sebe navzájem, ani od člověka nemohou být odděleny, aniž člověk přestane být člověkem. Patří k němu odjakživa a všude*⁶⁵. Herder tomuto názoru přitakával a dodal, že se lidstvo musí osvobodit od takových věcí lidských, které jsou zaneseny špatnými zvyky. Ve shodě s přesvědčením Komenského se domníval, že v každém člověku je přítomen zárodek touhy po nápravě. I když cesta k ní nemusí být přímá a snadná, tato touha se nedá umlčet. Pokud se lidé v této své touze a na základě dobrovolnosti spojí, stane se jejich nejvyšší metou osvobození od všech nepravostí vyskytujících se ve světě.

O dobrovolnosti zde Herder mluví, neboť jak pro Herdera, tak Komenského je dobrovolnost nedílnou součástí svobody člověka. Nikdo nemá nárok omezovat či zcela odejmout tento přirozený lidský stav. Svobodné rozhodování a svobodná vůle je cosi božského v každém člověku, a z tohoto důvodu by jich měl chtít dosáhnout každý člověk. *„Svobodná vůle konečně je výrazem božského v nás; Bůh nenutí a nechce, aby lidé byli nuceni, nýbrž poučováni, vedeni, podporováni. I když jsme se sebevíce odchýlili od cesty jednoty, jednoduchosti a bezprostřednosti, je možné se k nim navrátit, jakmile si jednou předsevzeme napravit všechno, pro všechny, vším způsobem*⁶⁶. Tato slova jsou natolik podobná výroky Komenského, že by bylo možné mu je okamžitě připsat. Je skutečně vidět, že v tomto ohledu Herder i Komenský smýšleli podobně. Oběma záleželo na navrácení svobody všem lidem.

Bez svobodného jednání nemůže být reforma provedena úspěšně. V dobách válek, konfliktů a zotročování se mnoho lidí ocitá ve stavu, kdy je svobodné jednání a rozhodování mnohých násilně potlačeno. Tím je také zneuctěno jejich lidství. Proto by tito lidé měli obrátit svou mysl nejen k nápravě, ale také k posílení lidskosti v sobě samých a sami si zpět vydobýt své výsostné postavení na vrcholu božího stvoření. Stejně úsilí by lidé měli věnovat probuzení lidskosti v druhých. *„Růže na věnec svobody si každý musí natrhat vlastnoručně a musejí*

⁶⁵ Tamtéž, s. 73.

⁶⁶ Tamtéž, s. 74.

vyrůst z vlastních potřeb, z vlastní touhy a lásky“⁶⁷. Poté, když si lidé začnou tento věnec svobody uplétat každý sám, je možné spojení všech takto smýšlejících lidí pro nápravu společnosti.

Herder připomínal Komenského slova, která se týkají právě nápravy, totiž že má být napraveno vše, pro všechny a všemi možnými způsoby⁶⁸. Každý člověk musí k nápravě přistoupit nejen dobrovolně, ale také s vědomím, že se musí napravit vše. Není možné, aby lidé napravovali jen pro svůj prospěch nebo jen částečně, protože zlomkovitost a částečnost bývá zdrojem zmatků. „*Nikoho ani nenapadlo využít celé soustavy sil a prostředků, jakou je lidstvo schopno soustředit, ano, jakou má skutečně k dispozici*“⁶⁹. Také Herder se podívoval nad tím, že lidstvo dosud nevyužilo všechen možný potenciál, který má k dispozici. Lidstvo mělo vždy k dispozici schopnosti a možnosti k všeobecné nápravě sebe sama i společnosti. V možnosti této nápravy Herder vidí opětovné rozšíření humanity mezi lidmi a zažehnutí jiskry lidskosti ve všech lidech. Herder se domníval, že pak by lidskost mohla při správné výchově a pečlivé starosti o ni jen vzkvétat.

⁶⁷ Tamtéž, s. 150.

⁶⁸ Latinský originál „*omnia, omnibus, omnimodo esse emendanda*“.

⁶⁹ HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*, cit. d., s. 74.

3. Komenský a Masaryk

„Komenský a Masaryk nesporně náležejí mezi největší postavy českých duchovních dějin. Jejich význam zároveň přesahuje národní hranice“⁷⁰. Oba myslitelé jsou příkladem toho, že lze spojit lásku k vlastnímu národu s mezinárodním citěním. Komenskému i Masarykovi také šlo o prosazení humanitních myšlenek ve společnosti. T. G. Masaryk, který je znám hlavně jako politik, se snažil o seznámení veřejnosti s Komenským jako s významným filosofem. Masaryk oceňoval Komenského snahy o polidštění člověka i celé společnosti. „Ten Komenský, typický Čech a duch už dost novodobý: byl člověk náboženský a své náboženství žil i jako vychovatel a politik. Apoštol humanity, hlasatel harmonie ve všem a všude; pracoval pro národ prací pro celý svět a ten celý svět zchodil. Je uznaným učitelem národů – pravý a vědomý Panevropan“⁷¹. V mnoha ohledech se Komenský stal pro Masaryka inspirací.

Masaryk žil v době, kdy ještě stále přetrvával osvícensky odmítavý názor na Komenského. Kritické období osvícenství přečkaly Komenského pedagogické snahy, které na rozdíl od jeho ostatních myšlenek nebyly většinou zatracovány. Nicméně se dočkal všeobecného „oživení“ zásluhou J. G. Herdera, v českých zemích F. Palackého, a zvláště T. G. Masaryka. Masaryk znal Herderovo dílo *Listy na podporu humanity*, ve kterém je jeden z *Listů* věnován přímo Komenskému. Herder zde vyzdvihoval Komenského nejen jako pedagoga, ale také jako reformátora. Komenský jako reformátor vyjádřil svou touhu po nápravě věcí lidských. Herder se zmínil ve svém díle také o *Panegersii*, která byla vydaná již roku 1702. Herderovo dílo proto mohlo sloužit Masarykovi jako jeden ze zdrojů k vlastnímu dílu .

Masaryk ukázal, že Palacký poprvé vylíčil dějiny českého národa, ve kterých kladně hodnotil a vyzdvihl dílo a osobu Komenského. Masaryk se opíral při svém zkoumání Komenského nejen o Herderovo dílo, ale také o tyto

⁷⁰ ZUMR, J. *Komenský a Masaryk*. In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 96.

⁷¹ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha : Fr. Borový a Čin, 1947, s. 191.

Palackého *Dějiny českého národa v Čechách a v Moravě*. Palackého snahou bylo obnovení Komenského odkazu. „*Palacký klade velikou váhu na obhajobu Komenského proti těm, kdo jej vinili z mysticismu, z víry ve falešná proroctví*“⁷². Masaryk má velkou zásluhu na obnovení zájmu o Komenského filosofické myšlenky v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. Zvláště Masaryk se zasloužil o náležitější porozumění Komenskému, jeho pansofickým a všenápravným snahám.

Úspěšnost tohoto snažení je určitě ovlivněna Masarykovým plným pochopením Komenského díla, kterému se Masaryk explicitně věnoval. V Masarykových přednáškách o dějinách filosofie se objevuje novum oproti ostatním dějinám filosofie. Jeho dějiny filosofie obsahují také linii českého duchovního života. Masaryk se tu zabývá J. Husem, P. Chelčickým a kapitola je věnována také Komenskému.

Masaryk v díle *Stručný náčrt dějin filosofie*⁷³, v kapitole 66. nadepsané *Komenský*, upozornil na to, že Komenského myšlení je syntéza filosofie a náboženství. Podle Masaryka se Komenský pokusil o smír filosofie a náboženství, a to tak, že chtěl odstranit propast, která byla vytvořena ve středověku: „*pravé křesťanství je totožné s pansofií*“⁷⁴. Komenský budoval pansofickou metodu na myšlence světového řádu (učení bude první vnějšího světa a až poté vnitřního). To znamená, že Komenský chtěl, aby lidstvo postupovalo po stupních ke zlepšení jako ke svému cíli. Cíl je zde etický, totiž spojení lidstva láskou. Sjednocení a harmonie by měly převládat ve věcech lidských, a to by posléze usnadnilo cestu k nápravě a usmíření lidstva. Na tomto místě Masaryk zdůraznil Komenského požadavek sebenápravy. Až ve chvíli, kdy je člověk schopen dobrovolně přistoupit k vlastní nápravě, je s to podílet se na všeobecné nápravě.

⁷² PATOČKA, J. F. *Palacký a J. A. Komenský*. In: Týž, *Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 445.

⁷³ Jde o Masarykův záznam přednášek z dějin filosofie z roku 1889. Masaryk do těchto dějin filosofie zařazuje jako jeden z prvních také české myslitele, kromě Komenského např. Jana Husa.

⁷⁴ MASARYK, T.G. *Stručný náčrt dějin filosofie* (kap. LXVI. *Komenský*, Filosofická paedagogika). In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 100.

Masaryk se v jedné své přednášce s názvem *Jan Amos Komenský*⁷⁵ zabýval i částmi *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Tuto přednášku pronesl dne 27.3.1892 v Praze a téhož roku ji publikoval v časopise *Atheneum*. Masaryk neměl ovšem *Obecnou poradu o nápravě věcí lidských* k dispozici: „...musel rukopis *Konzultace* čekat na své objevení až do roku 1934“⁷⁶. Masaryk se věnoval ve svém díle všem sedmi částem *Konzultace*, přestože jako celek ještě nebyla známa. Umožnily mu to hlavně dobové prameny. Zaměřuje se hlavně na *Pansofii*, kterou překládá jako „všemoudrost“. Masaryk pochopil, že Komenskému, „...jde o postižení podstaty vědění, o metodu, jak porozumět celku světa, nikoli o souhrn poznatků, o sumu vědomostí“⁷⁷. Masaryk rovněž upozornil na to, že Komenskému nešlo ve výuce o pouhé naučení se faktům a přesným poučkám. Pansofie v sobě obsahovala všechno vědění, navíc i důležité porozumění a pochopení. Masaryk ve svém výkladu ideu pansofie vysoce ocenil. S touto ideou se poprvé objevuje „poznání stupnice věd“. Z textu o Komenském jsou patrné Masarykovy sympatie s jeho myšlenkami.

Masaryk postřehl, že náprava člověka i společnosti zahrnuje také irénický cíl. To znamená, že má vést ke smíření lidí, zbavení světa válek, sporů a konfliktů, které způsobují utrpení lidstva. Mezi sjednocenými lidmi má zavládnout harmonie. „Hlavní jeho pomysl filosofický jest tato harmonie, toto scelení rozumův a srdcí lidských“⁷⁸. V této souvislosti mluvil Masaryk o Komenského pansofii jako o všemoudrosti, která je jednotným názorem, v němž panuje harmonie. Pansofie může vypadat jako správná metoda, a tato pansofická metoda závisí na stupňování pravd. Jedna pravda má být stupeň ke druhé pravdě. Stručně řečeno - jeden poznatek má vyplývat z druhého, všechno vědění má být harmonicky propojeno. Lidé mají být touto metodou dovedeni k všemoudrosti, ke které mají dospět od nejnižšího stupně. „To jest základ pansofické metody,

⁷⁵ MASARYK, T.G. *Jan Amos Komenský*. In: *Reportér (příloha)*, 1990, roč. V., č. 26.

⁷⁶ ZUMR, J. *Komenský a Masaryk*. In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 97.

⁷⁷ Tamtéž, s. 98.

⁷⁸ MASARYK, T.G. *Stručný náčrt dějin filosofie*, cit. d., s. 101.

scala intellectus, stupnice rozumu“⁷⁹. Komenský věřil, že se takto dá poznat celý harmonický svět. Masaryk vyzdvihl hlavně logickou stránku pansofie. Domníval se, že tu poprvé byla popsána a poznána stupnice vědění na logickém základě. Slovíčko „*pan*“ (z řeč. *vše*) podle Masaryka vystihuje veškeré úsilí Komenského. Totiž uspořádat a zahrnout vše podstatné – veškeré vědění týkající se filosofie, náboženství i politiky, tj. věcí lidských.

Masaryk ukázal, že podle Komenského se náprava společnosti má projevit také ve školách. Komenský ve školách žádal vyučování jak teorii, tak praxi. Děti se mají učit všemi smysly, tj. názornou výukou, která dětem představuje nejen slova, ale celkové universální vzdělání, založené na pansofické metodě. „*Na tomto základě si (Komenský) představuje, že správné vychování dělá člověka vlastně člověkem, i má se vychovávat člověk od samého počátku fysického života až do konce; jest mu celý život školou a škola životem a přípravou na život věčný*“⁸⁰. Masaryk zmiňoval i Komenského myšlenku, že pokud se člověk má stát opravdu člověkem, tj. dosáhnout lidskosti, musí být vychováván. Touto výchovou se v člověku nestvoří nic nového, co by se v něm neobjevovalo již dříve. Pouze se rozvíjí vlohy a schopnosti člověka, které jsou dány člověku od Boha.

„*Především je naším úkolem starat se o vychování a sebevychování. Jsme národ Komenského,‘ kolikrát jsme tuto frázi opakovali: Ale buďme národem Komenského. Školství musí být naší starostí, je-li pravda, co říkal Komenský, že vzděláním teprv se člověk stává člověkem*“⁸¹. Z tohoto je zřetelná původní myšlenka Komenského, která se týká výchovy k lidskosti. To, co může učinit člověka skutečně lidským, je výchova, protože člověk se lidským nerodí. Lidskost je potence člověka. Člověk se lidským stává až v průběhu svého života. A ve shodě s názorem Komenského i Masaryk požadoval, aby se o výchovu a vzdělání starala společnost. Společnost musí zařídit to, aby výchova nebyla nikomu odepřena, tzn. aby nikomu nebylo znemožněno stát se skutečným

⁷⁹ Tamtéž, s. 101.

⁸⁰ Tamtéž, s. 102.

⁸¹ Tamtéž, s. 85.

člověkem. Masarykovi šlo zejména o školu a výchovu národní, aby se děti od útlého věku učily hrdosti ke svému národu, tím se zároveň naučily lásce a snášenlivosti k národům ostatním. Masaryk vyžadoval, aby se děti od samého počátku dostávaly do kontaktu s humanitou, láskou, svobodou a tolerancí. Proto obdivoval Komenského snahy o takové školské zařízení, ve kterém se tyto požadavky objevovaly. „*Komenský dovršil reformační úsilí poznáním, že obsahem duchovního života je vedle zbožnosti vzdělání a lidskost, a uložil veškeré výchově, aby byla officinou humanitatis, dílnou lidskosti*“⁸².

Masaryk upozornil, že u Komenského škola je takové zařízení, které vzdělává a vychovává budoucí generace, tudíž leží na bedrech škol a učitelů, aby pomohli lidem dosáhnout lidskosti. V tomto ohledu proto škola také pečuje o lepší podmínky a poměry ve společnosti. Školskému zařízení nejde v první řadě o stát a jeho mechanismus. Školy se mají starat o to, aby společnost fungovala bez konfliktů a na základech lidskosti jako živý organismus. Avšak stát se musí o školské zřízení starat. Musí se starat o prosperitu škol, jejich rozvoj a hlavně o to, aby vzdělání nebylo nikomu odepřeno.

Stát musí být veskrze mravní a být ku prospěchu mravním účelům. Proto stát a státní politika měly být napraveny, aby vymizely různé nemorální a nelidské nešvary. Blaho národů spočívá na tom, jaký mají mravní základ. „*Z Komenského musíme pochopiti, že vzdělanost zabezpečuje národu budoucnost, vzdělanost na základě mravním*“⁸³. Proto, jak zdůraznil Masaryk, Komenský vyžadoval mravnost nejen občanskou, ale také ostatních činitelů, kteří zasahují do společnosti a životů lidí. Přál si pro všechny lid svobodu a jednotu, aby každý člověk mohl v klidu vykonávat své věci, které by prospívaly společnosti a národu.

Masaryk už před sto lety pronesl, že výchovné aspekty Komenského jsou důsledkem teoretických předpokladů, tzn. myšlenky pansofie. Masaryk uvedl Komenského ideu univerzální výchovy do souvislosti s uspořádaným školským

⁸² ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, cit. d., s. 253.

⁸³ MASARYK, T.G. *Jan Amos Komenský*. In: *Reportér (příloha)*, 1990, roč. V., č. 26, s. 3.

systemem a s harmonickým uspořádáním společnosti. „*Masaryk ovšem nebyl jen významným interpretem Komenského myslitelského díla, byl sám myslitelem, který Komenského odkaz převzal jako součást svého pojetí humanity a demokracie*“⁸⁴.

Masaryk vyzvedal Komenského vznešenou a upřímnou lásku k lidem nejen svého národa, ale také k národům ostatním. Tato přirozená láska, která pravděpodobně vzešla z vlastních prožitých utrpení, byla inspirativní nejen pro Masaryka, ale nadto se by se měla stát ideálním vzorem pro ostatní. Komenský stále pracoval na sblížení a nápravě člověčenstva, protože věřil v pokrok, který měl být způsoben stálým vzděláváním se lidstva. Proto vypracoval za celý svůj život mnoho učebnic a „návodů“, které by lidé mohli využít ku prospěchu. Masaryk se domníval, že láska ke svému národu i k národům ostatním by měla být samozřejmá pro každého poctivého a čestného člověka.

Na závěr kapitoly věnované Komenskému v díle *Stručný náčrt dějin filosofie* Masaryk vyjádřil své zklamání: „...*pro národ Komenského je smutným svědectvím, že posud hlavní jeho spisy v Čechách nebyly vydány*“⁸⁵. Masaryk tak projevil svou sympatii ke Komenského pansofickým, národním (protože pro Masaryka byly Komenského snahy pracovat pro lidstvo a jeho láska ke všem lidem výrazem českým, výrazem českého národa) a humanitním myšlenkám, které v jeho době nenašly náležité ocenění. Podle Masaryka by se Komenský měl těšit větší úctě. Masaryk na Komenském obdivoval hlavně usilovnou práci založenou na pevném přesvědčení. Práce, jak Masaryk opakovaně zdůrazňoval, vede k prospěchu národa, proto ji Masaryk dával všem lidem za příklad. Masaryk zmiňoval ve spojitosti práci pro bližního, pro národ. Přestože je práce věc ušlechtilá, je jen prostředkem k humanitnímu ideálu. „*Člověčenstvo, národ, rodina, strana, kamarád potřebuje od nás práce*“⁸⁶. Pro Komenského jsou práce a činnost přirozenou součástí morálního života.

⁸⁴ ZUMR, J. *Komenský a Masaryk*, cit. d., s. 99.

⁸⁵ MASARYK, T.G. *Stručný náčrt dějin filosofie*, cit. d., s. 104.

⁸⁶ Tamtéž, s. 59.

Komenský tvrdil, že lidská přirozenost je zrozena k práci a není možné, aby ustrnula v klidu. V zahálčivosti může být kořen zla. I pro Masaryka práce znamená vyvarovat se zlému.

Komenského myšlení a snažení, které směřovalo nejen k českému národu, ale k celému světu, vzrostlo z úsilí o nápravu věcí lidských, které mělo vést k lepší budoucnosti celého člověčenstva. Tyto osvícené snahy mohly ovšem vzrůst pouze díky Komenského pilnému úsilí. „*Muže jako Komenský nemáme jen oslavovati, ale máme, abych tak řekl, zpytovati své svědomí, zdali jsme plnili a plníme závěť muže tak vynikajícího*“⁸⁷. Komenský se vždy neohroženě snažil o jistou přípravu duchovního vývoje nejen svého národa, nýbrž celého vzdělaného světa. A to i v době, kdy byl „poutníkem“ v cizích zemích. To je také jeden z důvodů, proč by všechny generace českého národa měly žít podle odkazu Komenského.

Masaryk vydává své dílo *Ideály humanitní*, pro které mohl načerpat inspiraci v Komenského humanitních myšlenkách. V tomto spise rozebírá své pojetí humanity, které se chvílemi blíží k ideji humanity u Komenského. Sama humanita, „člověctví“ je pro Masaryka novým etickým ideálem moderního lidstva. Masaryk vyzdvihoval přirozenost humanity. Navíc spojuje humanismus s tradicí Jednoty bratrské. „*Náš český humanitism je přirozeným pokračováním českého Bratrství*“⁸⁸. Humanita pro něj znamenala osvícení, osvětu a vzdělanost. Především vystoupení z duchovní a mravní temnoty, kterou způsobila církev. Masaryk tvrdí, že „*...člověk musí přestat být v područí strašidel*“⁸⁹. Strašidla jsou zde pro něj ideály dogmatického náboženství, a z toho důvodu by mělo dojít alespoň k částečnému odbožnění společnosti. Masarykovi šlo o mravnost, kterou chápal jako vztah či postoj jednotlivých lidí vůči sobě navzájem. Připouštěl, že morálka může být založena nábožensky, ale ne na oficiálním náboženství. Masaryk uvítal změnu, kterou přineslo 19. století. Totiž to, že se nejvíce zformoval ideál humanity v různých společenských oblastech (politika, filosofie,

⁸⁷ MASARYK, T.G. *Jan Amos Komenský*. In: *Reportér (příloha)*, 1990, roč. V., č. 26, s. 1.

⁸⁸ MASARYK, T.G. *Ideály humanitní*. 1. vydání. Praha : Melantrich, 1990, s. 11

⁸⁹ Tamtéž, s. 25.

literatura). Pro lidstvo je důležité, že takový ideál humanitní našlo a snaží se ho dosáhnout. Na pouti k dosažení humanity se lidé vyvíjejí, proto idea humanity představuje ideu pokroku lidstva.

Humanita se v Masarykově konceptu nestřetává s myšlenkou národnosti. V humanitě a vlastenectvím nevidí žádný rozpor. „*Humanita nevylučuje ani neoslabuje lásku k národu; mohu, ba musím milovat národ svůj pozitivně, ale nemusím proto nenávidět národy jiné. Pravá láska se nedokazuje nenávisí, nýbrž jen láskou*“⁹⁰ Každý národ tvoří lidé, kteří musí usilovat o svá lidská práva, i práva druhých lidí, a ty respektovat. Člověctví, humanita znamená rovnost mezi lidmi. O toto člověčenství musí podle Masaryka usilovat každý národ, protože do něj přirozeně náleží. „*Člověckost není abstrakce trůnicí někde v říši pomyslů nad skutečnými lidmi - národové, jak Herder řekl, jsou přirozené části člověčenstva*“⁹¹. Člověčenstvo je celek národů. Podle Masaryka humanita znamená lásku právě k celému člověčenstvu. Z člověčenstva by mohla vyústit určitá celosvětová organizace lidí. Je zde vidět podobnost s Komenského návrhem na spojení celého lidstva v lásce a míru, které by znamenalo úspěšné završení procesu nápravy.

Další jistá shodnost s myšlenkou Komenského se objevuje tam, kde Masaryk píše o celkovosti. Komenský často mluvil o celku, který přirovnává k harmonicky pracujícím stroji a ve kterém nastává disharmonie, jestliže přestane fungovat jedna jediná částička. Takový harmonický stroj je společnost, ve které lidé musí usilovat nejen o své dobro, ale o dobro všech. Z tohoto snažení nesmí být nikdo vyloučen. Platí tu Komenského zásada všichni, všechno, veskrze⁹², která se vztahuje na veškeré jeho snahy. Masaryk se o důležitosti celku zmiňoval v souvislosti s lidským blahem, prospěchem. Mnoho lidí by se mohlo mylně domnívat, že prospěch jednotlivců stačí k tomu, aby prospívala celá společnost. Egoisticky založený člověk sice může mít dobrý život, ale je uzavřený v sobě, a tudíž není schopen se přiblížit k druhým lidem, ani ke svému lidství. Jak

⁹⁰ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, cit. d., s. 314.

⁹¹ MASARYK, T.G. *Ideály humanitní*, cit. d., s. 12.

⁹² Latinský originál „*omnes, omnia, omnino*“.

podle Komenského, tak podle Masaryka člověk musí být bytostí schopnou otevřít se druhým lidem.

V souvislosti s otevřeností člověka ke společnosti a světu Masaryk připomíná, podobně jako Komenský na mnoha místech svého díla, nesobeckou lásku k bližnímu (která se objevuje již v biblické tradici, v tzv. evangeliu lásky). „*Především nic nového, nýbrž staré uznané pravidlo je základem i moderní mravnosti: ‚Miluj bližního svého jako sebe samého‘.*“⁹³. To je pro Masaryka pravý humanitní ideál, přesněji ideál být člověkem a mít ohled na celé lidstvo. Člověk je od přirozenosti součástí celého lidstva a není možné, aby dosáhl štěstí nebo dobra jako bytost uzavřená do sebe, která se ohlíží pouze na sebe. Pro Komenského je láska mravním ideálem, který může scelit společnost a všechny obyvatele světa.

Masaryk ale vidí riziko v tom, že taková láska by se lehce mohla stát pouhým abstraktním, prázdným pojmem. Proto je třeba se soustředit na něco konkrétního, zvolit si objekty své nesobecké lásky. Láska se tak stane vzájemnou a bude také účinná. Masaryk pokračuje ve výkladu lásky, která má být také láskou k sobě samému. Opět opakuje Kristovo: „*Miluj bližního svého jako sebe samého [Mt 22, 35-40]*“. Idea lásky je pro Masaryka důležitá, ale je třeba citu vypomáhat rozumem. K tomu je třeba harmonického vzdělání.

Spolu se zvyšující se vzdělaností národů se proměňoval také pojem národnosti. Národnost je formována vědou, filosofií, literaturou, hospodářskými a sociálními poměry. Co by se ale měnit nemělo, je myšlenka, že národnost se projevuje v mravnosti. Láska ke svému národu by měla vycházet jak z rozumu, tak z mravnosti. Masaryk uvádí, že člověk má přirozeně cit pro to, co je mu vlastní. Zde to znamená mít cit pro vlastní národ. Je ale důležité, aby lidé měli stále na paměti Masarykovo důležité přesvědčení: „*Láska, humanita musí být pozitivní. Často nenávisť, například k národu druhému, pokládá se již za lásku k národu svému*“⁹⁴. Masaryk poznamenává, že také Komenský byl proti nenávisti

⁹³ MASARYK, T. G. *Ideály humanitní*, cit. d., s. 57.

⁹⁴ Tamtéž, s. 58.

vůči jiným národům, protože např. mluví jinou řečí. Masaryk vyzvedával skutečnost, že Komenský psal pro celé lidstvo, přestože byl Čech. Povrchní nacionalismus, láska zahalená přetvářkou mohou mimo jiné přinést pohromy a neštěstí do životů lidí. U Komenského byla vidět upřímná snaha o vybudování skutečného bratrství mezi všemi národy, neboť všechny národy jsou přirozenou součástí lidstva, mají stejná práva. Humanitní idea se také u Komenského spojuje s myšlenkou národní. Pro tento přirozený celek je však třeba snahy jednotlivých lidí. Musí se sami snažit dosáhnout lidství, člověctví. „*Jeden z prvních hlasatelů humanity a učitel našich obrodičů byl Herder. Ten srovnává lidstvo a národy se stromem a s větvemi. Člověčenstvo je strom – jednotliví národové jsou jednotlivé větve. Lidstvo se projevuje v jednotlivých národech, které jsou částí celku, a na tom se zakládají práva jednotlivého národa. Účelem lidstva je dosažení pravé lidskosti, humanity, jež se jeví ve vzdělanosti a v mravnosti*“⁹⁵. Dále lze z humanitní ideje získávat ideály, vzory mravnosti pro národy, kde je lidé mohou pozitivně využít. Ve všech národech by lidé poté mohli jednání a myšlení podříditi jménu lidskosti a humanity.

V první řadě se člověk musí stát čestným, poctivým. Lidé musí žít ve shodě se svým nejlepším svědomím, protože idea humanitní i národní je založena na svědomí člověka. V tomto ohledu se Masaryk domníval, že „...*svědomí národní musí být svědomí ideální. Svědomí není nad člověkem, nýbrž je v něm*“⁹⁶. Je důležité chovat se spravedlivě také k nepřítelům, protože pak lidé mohou očekávat spravedlnost také od nich. Zaslepenost vůči nepříteli je podle Masaryka veliké neštěstí. Za těchto okolností je třeba nevyužívat jen citu - lásky ke svému národu, ale i rozumu. V člověku rozum a cit musí být v harmonii. K této harmonii je možné dojít výchovou a vzděláním. „*Ale ideálem jsou vždycky lidé harmoničtí, vyvinutí rozumově i citově*“⁹⁷. Aby byl člověk prospěšný svému národu, musí se první naučit tomu, co národ potřebuje. Člověk se nejprve musí poznat sám, aby dokázal poznávat druhé lidi, což je ještě těžší. Poznání sebe

⁹⁵ Tamtéž, s. 70.

⁹⁶ Tamtéž, s. 75.

⁹⁷ Tamtéž, s. 78.

sama by pomohlo lidem přistoupit k myšlence tolerance, uznávat názory druhých lidí a jejich celistvé osobnosti. Člověk by měl být schopen učit se od druhých lidí, učit se i z jejich chyb, a stejně poučit se i z chyb svých. Přestože lidé neradi slyší kritiku na svou osobu v případě, že nejednají nebo nemyslí správně, musí být ochotni negativní hodnocení svého jednání vyslechnout a snažit se to napravit.

Český národ je podle Masaryka na správné cestě k dovršení svého národního cítění. Důležité je spojení rozdrobeného národa, odstranění problémů a napravení zlovyků a nepřístojností ve společnosti. *„Nestačí, když hodiny špatně jdou, postrčit ručičky a dál se nestarat; tu je nutno dát je hodináři řádně vyčistit a opravit“*⁹⁸. Nelze problémy přehlížet, ale soustavnou prací usilovat o úplnou nápravu. Masaryk věřil, jestliže se lidé budou řídit humanitní ideou, kterou má podpořit národní výchova a výchova k lidskosti, lidé nebudou moci být pasivní, nýbrž budou pracovat pro sebe i národ. Krom práce pro svůj národ jim humanitní ideál umožní otevřenost světu.

V případě malého českého národa je to velice důležité, protože díky otevřenosti a pravdě mohou svět přesvědčit, že i takový malý národ chce a může být prospěšný světu, který je pln stejných lidí a občanů. *„Lidskost není v tom, že horujeme o celém lidstvu, nýbrž v tom, že jednáme vždy lidsky. Žádám-li od politiky, aby sloužila člověčenstvu, neříkám tím, aby nebyla národní, ale aby byla spravedlivá a slušná. To je všecko. Ani jako jedinci, ani jako národy nejsme tu jen proto, abychom naplňovali své účely sobecké. Národ, který by žil jen pro sebe, byl by stejně ubohý jako člověk, který by žil jen pro sebe. Bez víry v ideje a ideály je život jedinců i národů jenom živořením“*⁹⁹.

⁹⁸ Tamtéž, s. 86.

⁹⁹ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, cit. d., s. 315.

4. Idea humanity v Patočkově interpretaci Komenského filosofie

Mezi nejvýznamnější interprety Komenského myšlenkového dědictví patří bezesporu J. Patočka, jenž se věnoval Komenského dílu po tři desetiletí. Patočka se řadí po bok nejvýznamnějších českých filosofů. Jak napsal R. Jakobson: „*Byli tři čeští filosofové světového významu a mimořádné mravní síly a čistoty: Jan Amos Komenský (1592-1670), Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), Jan Patočka (1907-1977)*“¹⁰⁰. Patočka sympatizoval s názorem Komenského, že lidskost není člověku automaticky jako nějaká samozřejmost dána, ale je třeba lidskosti dosáhnout. Člověk má pouze možnost stát se opravdu lidským. Lidé se poté musí chopit lidskosti jako svého poslání.

Patočkovy komeniologické studie kroužily rovněž kolem problému humanity. Humanitu, lidskost Patočka spatřoval ve výchově člověka k otevřenosti vůči světu. Komenského považoval za myslitele, k němuž se lidskost, lidství oprávněně vztahují. Patočka pokládal celý Komenského život a veškeré dílo za bezprostřední vyjádření jeho altruismu. Oceňoval Komenského nenásilnou a vlídnou formu prosazování jeho návrhů na nápravu věcí lidských¹⁰¹.

Komenského život i dílo se stalo pro Patočku živou inspirací. Německý komeniolog a přítel J. Patočky K. Schaller nazval Patočku „*Komenského věrným mluvčím*“¹⁰². Je samozřejmé, že Patočka přistupoval ke Komenskému také kriticky, a „*jeho věty se stávají výbušnými ve výchovně vzdělávacím smyslu tam, kde Komenského opouští a interpoluje své vlastní myšlenky*“¹⁰³.

Jak již bylo naznačeno, Patočka v některých Komenského idejích našel významnou inspiraci. Patočka se intenzivně věnoval filosofii výchovy. Zabýval se jí již ve 30. letech 20. stol. Patočka, ostatně podobně jako kdysi Komenský, se v tomto ohledu setkal i s kritickým ohlasem svých myšlenek o výchově.

¹⁰⁰ JAKOBSON, R. *Z cirricula vitae českého filosofa*, in: *Jan Patočka. První skica k podobizně*. Vyd. J. Vladislav (samizdat) 1977, str. 47. Kvart.

¹⁰¹ Srov. PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*, cit. d., s. 485.

¹⁰² SCHALLER, K. „*Universální a priori*“ a výchova k pedagogice Jana Patočky a Eugena Finka. In: CHVATÍK, I., KOUBA, P. *Fenomén jako filosofický problém (Sborník prací k filosofii Jana Patočky a Eugena Finka)*. Praha : Oikoymenh, 2000, s. 79.

¹⁰³ Tamtéž.

K. Schaller vidí důvod v negativním vztahu některých filosofů k filosofii výchovy a k pedagogice: „*Pro tuto zaslepenost vůči jeho výchovně teoretickým názorům je však závažnější fatální předsudek, že mezi filosofií a pedagogikou není pozitivní vztah a že skutečný filosof by si pedagogikou mohl pouze umazat ruce*“¹⁰⁴. Tuto zaslepenost mohl za svého života odstranit již Komenský svou propracovanou naukou o výchově. Komenského dokonale propracovaná vychovatelská soustava byla založena na jeho filosofii. Ukázal tak, že pedagogika a filosofie se nemusí nutně rozcházet.

Kromě výchovného aspektu lze nalézt u těchto dvou významných českých myslitelů další důležité podobné myšlenky. Například: Oba svou filosofii tvořili s tou nadějí, že pomůže v procesu nápravy společnosti a „navrácení“ lidí ze své uzavřenosti k pravému lidství. Myšlenka, že se celá společnost musí vzdělávat a vychovávat, provázela oba myslitele. Spolu s tímto názorem souvisí jejich odhodlanost při prosazování svých názorů, o kterých se domnívali, že prospějí společnosti. Oba nikdy neztratili svou odvalu, s jakou se pouštěli do obhajoby svých názorů, i když si tím nadělali spoustu nepřátel. Patočka vyzýval lidi, aby čelili tomu znepokojujícímu a nesamozřejmému ve společnosti a ve vlastních životech. To, co se vymyká každodennosti, bývá většinou zároveň to, co je nezbytně nutné, čemuž je třeba věnovat zvláštní pozornost. „*Proto Patočka vyzývá své spoluobčany, aby se vzchopili, aby pohlédli tváří v tvář ohrožení vlastní existence, a tak překonali úzkostnou a tísnivou omezenost*“¹⁰⁵. Patočka viděl v tupém souhlasení a slepém následování popření vlastního Já. Lidé se musí přestat nechat omámit zdánlivým klidem, který přináší každodennost, a přestat se bát nutné konfrontace se světem. Pouze v této konfrontaci člověk může nalézt pravdu.

Člověk v konfrontaci, v tom, co je zprvu tajemné a nepřístupné, hledá také sám sebe, své místo na zemi. Hledání musí být doprovázeno otevřenými očima (tzn. otevřenou duší) a skutečným přičiněním člověka. To lidské činy napomáhají

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 73.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 74.

k přeměně potenciální svobody na svobodu skutečnou, a člověk se utváří v to, čím skutečně jest a býti má. Patočka v tomto sváru mezi pohodlností zdánlivého a zvolením si svobody, kterou provází bolest, spatřuje jedinou cestu vedoucí k poznání člověka sebe sama. „*Tento obrat já k přijetí sebe sama v potřebách své existence s jejich praktickými důsledky je počátkem výchovného procesu, který je pro pedagogické jednání v rodině, společnosti, škole a státu mnohem zásadnější a více rozhodující, než výchovné zásady, které jsou při analýze oněch původních institucí zkoumány a které lze propagovat k dosažení určitých ‚cílů‘ a ‚výchovných účelů‘*“¹⁰⁶.

Také Patočkovi, podobně jako Komenskému, jde ve výchově na prvním místě o jisté duševní hnutí, které vnitřně proměňuje člověka. Tato proměna znamená pro člověka životní „průlom“, duchovní konverzi. Takovéto pojetí výchovy se radikálně odlišuje od novodobého utilitárního pojetí výchovy. Z novodobého pojetí výchovy se jakoby vytratilo mravní vzdělávání, které je podstatnou součástí vzdělávání jak pro Komenského, tak pro Patočku.

Patočka ve své teorii výchovy zdůrazňuje, že je sice nutné naučit žáky novým poznatkům, ale žáci se musí naučit chtít i jiné věci, které přesahují pouhé vědomosti a fakta získaná ve škole. „*Myslím, že lze na to říci tolik: žák nemá se ve škole jenom naučit jistým prostředkům k určitým účelům, nýbrž má se naučit něco vyššího chtít*“¹⁰⁷. Vyšší věci, přirozené cíle neurčuje skupina vědců či jiných osobností, ale jsou uděleny životem. Člověk si ze začátku není vědom, že mu společenský a přirozený život dal nějaké cíle. Uvědomí si to nějakým životním otřesem, kdy jsou životní jistoty vyvráceny. Při tomto otřesu se otevírá v člověku něco dosud neznámého, jenž vede k probourání hrází každodennosti. Zde vstupuje na pomyslné jeviště vzdělání, protože je to právě ono vzdělání, co dává člověku nový smysl a otevírá člověku nové horizonty. „*Požadované ‚prolomení‘ - tady ovšem ještě vyvolané vnějším děním - Patočka později vylicí jako třetí existenciální pohyb průlomu; to ‚vyšší‘, jež žáku při tomto otřesu*

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 75.

¹⁰⁷ PATOČKA, J. *Filosofie výchovy*. In: Týž. *Péče o duši I*. Praha : Oikoyomenh, 1996, s. 367. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 1.

všednodennosti má vstoupit do jeho obzoru, je lidskost, kterou by přece měla mít na zřeteli veškerá pedagogika“¹⁰⁸.

Patočka se věnoval ve stati *Co je existence?*¹⁰⁹ třem základním pohybům lidské existence, které odpovídají možnostem života člověka. K tomuto problému se Patočka vrátil v roce 1969 ve studii „*Přirozený svět*“ v meditaci svého autora po třiatřiceti letech¹¹⁰. První pohyb se vztahuje k tomu, co již je a bylo před námi. Proto se tento pohyb váže k minulosti, protože člověk prozatím žije ve stínu toho, co na světě bylo již před ním. „*Tak se ukazuje pohyb zakotvení skutečným vystoupením z temné noci na světlo dne, v němž má život svou chvíli, kde věci se mohou ukázat v tom, čím jsou, neméně než my sami*“¹¹¹. Věci jsou ve světě bez lidského přičinění a jsou již hotovy a připraveny. Lidé si v tomto pohybu zakotvení osvojují situace, které byly před nimi, ale nepřetváří je. Podstatné je přijetí zprostředkujícího a ochraňujícího světa, ale rovněž sebe sama v situaci, do které se člověk postaví. Teprve až lidé přijmou sami sebe, mohou rozvíjet své možnosti. V tomto pohybu tedy jde o spatření sebe sama ve faktických možnostech a nemožnostech jednání.

Ve druhém pohybu se lidé vystavují přímé konfrontaci jak s věcmi kolem sebe, tak s druhými lidmi, a snaží se s nimi vyrovnávat. Dimenzí druhého pohybu je přítomnost. Lidé žijí v neskrytosti zachování a prodloužení tělesnosti existence tím způsobem, že se snaží upravovat věci, promítají sami sebe do věcí a usilují o jejich zlidštění, což vede k zvěcnění člověka. V tomto životním pohybu hrozí nebezpečí odcizení člověka. Patočka upozorňoval, že se tento pohyb může stát dokonce pohybem odcizení. „*Jakožto potřebný je člověk vždy již zvěcněn: věci obsahuje životně v podobě toho, co mu podstatně chybí, co musí obstarávat*“¹¹². Člověk je zvěcněn proto, že je nucen obstarávat své potřeby. Na druhou stranu Patočka poukazyval na to, že každé spojení člověka s věcmi a cesta k věcem je

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁹ PATOČKA, J. *Co je existence?*. In: *Fenomenologické spisy II*. 1. vydání. Praha : OIKOYMENH, FILOSOFIA, 2009. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 7.

¹¹⁰ PATOČKA, J. „*Přirozený svět*“ v meditaci svého autora po třiatřiceti letech. In: *Fenomenologické spisy II*. 1. vydání. Praha : OIKOYMENH, FILOSOFIA, 2009. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 7.

¹¹¹ PATOČKA, J. *Co je existence?*, cit. d., s. 358.

¹¹² Tamtéž, s. 360.

zároveň cesta změny a sebevytváření člověka. Jde zde o zvláštní způsob odhalování člověka, o pohyb sebepromítnutí. Člověk je v něm svým vlastním úkolem.

Poslední, třetí pohyb je pohyb průlomu a sebepochopení. Jde o pohyb, který je lidsky nejvíce významný. Člověk se v tomto pohybu musí setkat se sebou samým a uvidět se v nejvlastnější lidské podstatě a jejích možnostech. Tuto možnost Patočka nazýval „pozemšťanství“. „Pozemšťanství“ v sobě obsahuje jak vztah k bytí, tak k celému universu. Lidé v tomto pohybu vidí, že se mohou otevřít jiným způsobem, totiž že mohou přeměnit oba vztahy, k bytí i k universu. Tato změna souvisí i s vlastním životem člověka. Už nejde jen o nazírání, reflexi či kontemplaci, ale o život žitý v možnosti uchopení a v realizaci této možnosti. *„Na lidském životě takto prožívaném u vytržení slavnosti ulpívá odlesk nadlidského, božského. V tomto světle je pak snadnější převzít svůj podíl, jenž ke světu náleží jako jeho součást nejtěžší, nejkonečnější, ale nezbytná – podíl smrtelné bytosti“*¹¹³. Jde zde o životní praxi. Proto se tento pohyb váže k budoucnosti. V pohybu průlomu člověk přebírá odpovědnost za vlastní život, a rovněž se staví čelem ke své konečnosti. *„Toto postavení čelem má nyní význam odevzdání. Mé jsoucno není už definováno jako bytí pro mne, nýbrž jako jsoucno v odevzdání, jsoucno, jež se otvírá bytí, jež žije proto, aby věci byly, ukázaly se tím, čím jsou – a rovněž tak i já a druzí“*¹¹⁴. Odevzdanost člověka znamená v životě člověka naprostý obrat. Konkrétně obrat k tomu, co jeho život spojuje a otevírá, to jest obrat k otevřenosti¹¹⁵.

Výchova a vzdělání mají člověka přivést k otevřenosti. Otevřenost by měla člověka dovést k plnění úkolů, které s touto otevřeností souvisí. Člověk není pouhá věc, ale je obdařen podstatou a tuto lidskou podstatu (stejně jako lidskost) musí začít teprve uskutečňovat. Proto člověk musí vyjít ze sebe, otevřít se světu a obětovat se mu. Až při této pouti ze sebe člověk může nalézt sám sebe. Když si člověk uvědomí, že neexistuje jen sám pro sebe, ale že jeho Já má být užitečné

¹¹³ Tamtéž, s. 362.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 364.

¹¹⁵ Srov. PATOČKA, J. *Co je existence?*, cit. d., s. 335-366.

světu, stává se bytostí otevřenou. Člověk musí po nalezení sebe sama zajistit sám sebe, přijímat do sebe také vnější věci, obětovat se, protože tak se může dostat k tomu lidskému ve světě.

Pro obrat, neboli s Patočkou řečeno „průlom“, který promění uzavřenou duši v duši otevřenou, je třeba nové pedagogiky. Výchovu není možné realizovat duši uzavřenou. Otevřená duše v nové pedagogice je schopna proměnit nejen člověka, ale zlepšovat špatné poměry ve světě, společnosti. *„Patočka - často v návaznosti na Komenského - opakovaně poukazuje na politickónápravný smysl výchovy“¹¹⁶*. Nová pedagogika se bude snažit otevírat svět pro lidi, aby se mu mohli plně oddat, aby lidé svět mohli chránit, pečovat o něj. Podle Patočky se pojetí uzavřené duše zrodilo společně s moderní přírodovědou. *„Zrod koncepce uzavřené duše je úzce spjat, avšak není totožný, se zrodem moderního pojetí života a novodobého obrazu světa. K tomuto obrazu patří jako základní pilíře moderní přírodní věda, technika a novodobé vědecké filosofie“¹¹⁷*.

Jak Patočka ukázal, Komenský žil na prahu doby, kterou ovládala uzavřená duše. Avšak Komenský toto směřování přírodních věd odmítl a položil základy pro zrod otevřené duše. V Komenského pojetí se otevřená duše nebude ztrácet v labyrintech světa, ale bude potýkat s věcmi ve světě. Jak známo Komenský viděl velký labyrint v celém světě, ve kterém se dále nachází spousta menších labyrintů. Člověk tak může bloudit ve více labyrintech najednou. Labyrint, který Komenský považoval za všudypřítomný, byl labyrint zkomoleného lidství. Zkomolené lidství nepřivádí člověka ke skutečné lidskosti, nýbrž k úpadku. Komenský se snažil tento nepřirozený stav celého lidstva změnit, protože lidé musí naslouchat své lidské přirozenosti a tu také následovat.

Patočka interpretuje symbol labyrintu jako drama odcizení člověka, ztrátu sebe sama, boj a pronásledování. *„Komenský vylíčil v Labyrintu světa tuto skutečnost pobloudilého, nepravého lidství. Právě, že člověk žije původně a většinou*

¹¹⁶ SCHALLER, K. „*Universální a priori*“ a výchova k pedagogice Jana Patočky a Eugena Finka, cit. d., s. 86.

¹¹⁷ PATOČKA, J. *Komenský a otevřená duše*. In: Týž, *Komeniologické studie II.*, cit. d., s. 338.

v bludišti pobloudilého lidství, ...¹¹⁸. Ve světě zatím vládne spleť falešných zdání, která nenutí člověka k myšlení a jednání. Různá mámení a klamy zahalují do svého roucha základní otázky života. Člověk tak přijímá pravdy tradice, ale nikdy nenalezne skutečné pravdy života. Labyrinty klamů způsobují, že člověk nerozlišuje mezi skutečným věděním a domnělým věděním. Všichni lidé pohybující se v této zaslepenosti žijí ve světě zla, válek, nenávisti, lhostejnosti, nicoty, disharmonie a zmatků. Vláda nicoty zakrývá lidem i smrt. Lidé se od ní odvracejí, a nicota tak zakrývá nebytí: „...prázdnota, nicota a nepravda jsou právě to, co podle jejich démonického úmyslu nesmí být spatřeno ve své nicotě a nepravdě“¹¹⁹. Takové zaslepení provází lidi od počátku jejich života. Cestu labyrintem navíc znesnadňují démonické síly, které brání člověku, aby dospěl k sobě samému, to jest k lidskosti¹²⁰. Člověk se opět může stát „zrcadlem veškerenstva“ a universální bytostí, pokud se odvrátí od lhostejnosti, nenávisti a uzavřenosti do sebe, které provází ono zkomolené lidství. „To znamená, že patos života směrem k sobě, k svému malichernému a vždy již ztracenému já nahradí patosem otevřenosti pro druhé. Je-li první patos nakonec démonie nenávisti, možno říci: je nutno démonii nenávisti nahradit patosem lásky“¹²¹. Patočka viděl v citu lásky onu podstatnou otevřenost pro svět, ochotu člověka odevzdat se celku světa a dotvořit jeho harmonii. Láska je natolik silný vůdce, že dokáže vyvést člověka z labyrintu. Patočka se domníval, že právě výchova člověka v něm může zaměnit patos nenávisti za patos lásky.

Akt odhalení nicoty a prohlédnutí démonických sil je aktem otevřené duše. Duše spatří nicotu, ale objevuje se spásný obrat. „Zaznívá hlas, který ohlašuje v nicotnosti základní propasti nový počátek, který z nicoty světa vede ke kladu bytí. Toto pravé bytí pro Komenského je zároveň opravdové jsoucno, nejvyšší jsoucno, pravý bůh“¹²². Otevřená duše se obrací ke kladnému životu, světovému řádu a spolehlivému smyslu. Otevřená duše ale vede na prvním místě člověka

¹¹⁸ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 354.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 343.

¹²⁰ Srov. PATOČKA, J. *O filosofii J. A. Komenského*, cit. d., s. 295.

¹²¹ PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*, cit. d., s. 487.

¹²² PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 344.

k lidskosti. Toho všeho je schopen díky vedení Boha. Obrat k otevřené duši musí být vědomý, musí v sobě obsahovat řád, kterému se člověk podrobí.

Při přivádění člověka k lidskosti není možné, aby je člověk podstupoval s uzavřeností sebe sama. Patočka se také stavěl kriticky proti moderním vědám (například pozitivismus, naturalismus: „...*tento proces zjednodušení, geometrizování, osekání původního přirozeného světa, není nic jiného než moderní věda*“¹²³). Patočka viděl nebezpečí moderní civilizace v tom, že by se chtěla stát ve své uzavřenosti a individualismu „nadcivilizací“, která se ovšem může snížit až k barbarství. Patočka se o otevřenosti a uzavřenosti člověka zmiňoval nejen ve stati *Komenský a otevřená duše*, ale také v dopise adresovaném Stanislavu Sousedíkovi ze dne 10. 5. 1970. Zde psal o problému masového konzumentství a o technickém zaměření moderního lidstva, které ve vyspělých státech přivádí lidstvo na práh katastrofy. Patočka uváděl Komenského do souvislosti s úvahami o vývoji moderní civilizace. Domníval se, že moderní lidstvo se nachází v krizi. „*S tím souvisí dále okolnost, že „nejpokročilejším“ civilizacím dnes hrozí udušení jejich vlastním odpadem, ono mrhání světovými zásobami prostředků k životu, které je proměňuje bezvýznamně v to, co život znemožňuje a pustoší*“¹²⁴. Podle Patočky je nutné, aby si lidé začali uvědomovat významnost svého života a naplnění života smyslem. Každý člověk je svým pánem, a právě toto „panování“ nad sebou samým mu dává smysl. Patočka spatřoval smysl člověka v lidskosti. Člověk nikdy nemůže být pouhý instrument ať už jiného člověka, nebo např. instituce či režimu. Všichni musí mít možnost přistoupit ke svému „panství“, založit ho a vymezit hranice a podmínky. Patočka nazýval „panství“ člověka „vládnoucí lidskostí“. „Vládnoucí lidskost“ je místo, kde se nachází smysl, je smysluplná sama o sobě¹²⁵.

¹²³ PATOČKA, J. *Filosofie výchovy*, cit. d., s. 407.

¹²⁴ PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologi I*. Praha : Oikoymenth, 2011, s. 282. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 21.

¹²⁵ Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 354.

„Proto je dnes otázkou konverze inteligence přechod od „zavřené duše“ moderního idealismu a 19. věku k „otevřené duši“, která se vidí v jednotě se světem, k němuž je poslána jako místo jeho zjevování, tj. odhalování v jeho bytí, a to znamená nejen v tom, co je dáno a konstatovatelné, co je zhuštěno v reálné jsoucno, nýbrž i co takto dáno není, ale po čem to vše v nás volá“¹²⁶. Patočka viděl v této konverzi cíl pedagogiky „nového věku“. „První předobraz takovéto pedagogiky universální konverze je Komenského „vševýchova““¹²⁷. Patočka požadoval duchovní konverzi, založení nové duchovnosti. Technika a věda s jejich vládou uzavřené duše samy nevyřeší problémy doby, proto je třeba rozvoje i duchovního. Zrod nové duchovnosti se podle Patočky rychle blíží. „Je to nový pocit nevyčerpatelnosti vesmíru, který vyráží jako něco pozitivního za zhroucením všech dějinných myšlenkových systémů v jejich nároku na absolutno“¹²⁸. Patočka vysvětloval tuto duchovní konverzi jako odkázanost duše na něco jiného, vyššího než je ona sama. Ve světě nestačí pouze to, co je pro člověka jsoucí.

Patočka se věnoval ještě dalšímu z Komenského hlavních zájmů. Jde o otázky etické, které jistě s humanitou a lidskostí úzce souvisejí. Patočka, stejně jako Komenský, žil v neklidné době. Patočka psal o době svého života jako o době sklíčené, době zmatků, bolesti a hrůz. Proto se rozhodl hovořit právě v tomto období o svědomí, etice, humanitě. Byl přesvědčen, že mravnost má smysl jako součást praktického jednání¹²⁹. „Kompetentní k tomu, aby mluvili o morálce, jsou vlastně jen ti, kdo sebe samy již vyzkoušeli a ve zkoušce obstáli“¹³⁰. S odstupem času se ukazuje, že Komenský i Patočka ve všech podobných zkouškách mravnosti obstáli na výbornou, neboť se nezpronevěřili svým morálním a humanitním ideálům.

Patočka se nesnažil o podání přesné definice mravnosti. Přikláněl se k humanitní etice založené na harmonismu, která chtěla vystihnout podstatu

¹²⁶ PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologi I.*, cit. d., s. 282.

¹²⁷ Tamtéž, s. 283.

¹²⁸ PATOČKA, J. *Komenský a otevřená duše*, cit. d., s. 350.

¹²⁹ PATOČKA, J. *Harmonismus moderních humanistů*, cit. d., s. 354.

¹³⁰ Tamtéž, s. 353.

člověka. V mravním úsilí viděl zápas člověka o sama sebe, aby si mohl porozumět, vyjasnit si svůj život. „*Tak je nám definován hlavní mravní problém - je to otázka naplnění života, jež souvisí podstatně s pojetím člověka...*“¹³¹. Patočka měl v sobě optimistickou důvěru ve chtění člověka být. Přesněji řečeno být člověkem, lidským. Také v Patočkově pojetí mohou k lidskosti dospět všichni lidé díky výchově. Výchova by měla člověka učinit bytostí celku, bytostí vztaženou k univerzu. Tato vztažnost činí člověka opravdu lidským. Proto rovněž Patočka žádal universální výchovu, které se může účastnit každý člověk. Všichni lidé musí dostat šanci se podílet aktivně na dovršení smyslu, tzn. na dotvoření celku světa, na jeho harmonii a souladu, obětovat se pro nápravu věcí lidských. Patočka soudil, že v tomto naprostém odevzdání může člověk nalézt sám sebe.

Patočka v souvislosti s Komenským často připomínal, že výchova k lidskosti musí být základní funkcí každé společnosti. Výchova a vzdělání jsou důležité podmínky k tomu, aby každá společnost mohla být civilizovanou a současně skutečně lidskou společností. S tím souvisí Patočkově pojetí výchovy a vzdělání jako vnitřní proměny člověka.

Komenský i Patočka viděli ve výchově a jejích důsledcích nejen východisko z labyrintu. „*A to obojí vyrostlo z půdy zkušenosti o člověku původně ztraceném své lidskosti, který však vnitřním obratem, oproštěním od sobeckého ulpění na sobě jako věci může se stát bytostí, která se radostně a cele věnuje, a tím se stává bytostí celku, universálním tvorem, který je s to zúčastnit se díla dotvoření světa*“¹³². Výchova podle Patočky úzce souvisí se svobodou, protože svoboda je úlohou člověka a jeho života v pravdě. Život v pravdě je možný jen díky vzdělání a výchově. Výchova byla pro Patočku pomoc, protože měla přispět člověku k nalezení cesty k lidskosti. Lidskost zde není pojata jako prostředek, ale jako věc sama o sobě smysluplná. Patočka se domníval, že lidskost otevře lidem cestu nejen k sobě samým, ale také k druhým lidem, k celku světa¹³³.

¹³¹ Tamtéž, s. 355.

¹³² PATOČKA, J. *O filosofii J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie II.*, cit. d., s. 297.

¹³³ Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 356-357.

Patočka, stejně jako Komenský, považoval výchovu za celoživotní úkol člověka. Člověk se musí dobrovolně obrátit ke světu, který Komenský chápal jako školu. V tomto světě, v lidské společnosti je výchova prostředek, jenž pomáhá dovést člověka k uvědomění si svého poslání. Pro Patočku výchova znamenala hlavní osu lidského života: „...výchova člověka vůbec, každého člověka zvlášť a všech dohromady, výchova ne jako pouhá příprava pro vlastní život, nýbrž výchova jako samostatná hlavní složka a páteř života sama, jako to, co život je s to učinit lidským životem“¹³⁴. Pro Patočku lidskost znamená to, že člověk je schopen být sám sobě pánem, je zodpovědný za své jednání, může svobodně řídit svůj život.

¹³⁴ Tamtéž, s. 354.

5. Význam Komenského myšlenkového odkazu pro člověka moderní doby

Na závěr své práce bych se chtěla zamyslet nad významem myšlenek Komenského pro dnešní dobu. Mohlo by se zdát, že myšlenky myslitele vzdáleného od nás více než 300 let nemají pro člověka dnešní doby žádný význam a nemohou mu nic říci. Mluvčí takovéto pomyslné kritiky by mohl namítat, že společnost, svět i člověk se od doby, v níž žil Komenský, velmi vzdálili a zásadně se odlišují od doby Komenského. Změnily se také vztahy mezi lidmi, vztahy člověka k náboženství a k mnohým politickým a sociálním otázkám. Na to, že je třeba mít na zřeteli tento časový odstup, upozornil Patočka: „*Je-li však položena otázka, čím vlastně Komenského dílo je, bude nutné nejprve zcela otevřeně zdůraznit a jasně načrtnout vzdálenost, jež od nás Komenského odděluje a jež je hned zřejmá každému, kdo se orientuje v dějinách myšlení*“¹³⁵.

Domnívám se, že dnešnímu člověku by prospělo, kdyby alespoň trochu naslouchal některým Komenského pedagogickým, irénickým, politickým či všenápravným radám. Myslím si, že některé části Komenského myšlenek by mohly být užitečné i v současném 21. století, ovšem přece jen v podobě přizpůsobené dnešku.

Na počátku 20. století byl založen obor komeniologie, jenž je i dnes intenzivně rozvíjen. Toto založení a rozvíjení komeniologie je jistě důkazem velkého významu Komenského odkazu. Komeniologické bádání je zaměřeno jak na filosofický výklad Komenského myšlení, tak i na pedagogické, literárně historické, knihovědné, filologické, výtvarně historické a další směry jeho díla. Pro komeniology je smyslem jejich práce objasnit celý život a dílo Komenského. Snaží se Komenského zpřístupnit široké veřejnosti, pro kterou Komenský svá díla psal. Jak ostatně poznamenal již Herder o Komenského snahách: „...*neomrzí je říkat často touž věc týmiž slovy, aby ji čtenář mohl pochopit a víckrát na ni nezapomněl*“¹³⁶. Těmto badatelům - komeniologům vděčíme za objevy

¹³⁵ PATOČKA, J. *Utopie s soustava lidských cílů u Komenského*, cit. d., s. 271.

¹³⁶ HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*, cit. d., s. 71.

ztracených Komenského děl, za jejich překlady, zpřístupnění v moderních edicích i za objasňování jeho myšlenek.

Komenského dílo však není hodnoceno a přijímáno bezvýhradně kladně. Důvodem nepříznivého hodnocení Komenského a odmítavého přístupu k jeho dílu by mohlo být pravděpodobně také to, že jeho všenápravné dílo je považováno za utopii. Už to samo může být pro někoho důvodem jakési degradace jeho celého myšlenkového odkazu. Také nejvýznamnější český komeniolog J. Patočka Komenského opus grande *Obecná porada o nápravě věcí lidských* nazval „utopie všech utopií“. Ale ne v pejorativním smyslu, jak to činili kritikové Komenského. Patočka viděl v Komenského *Obecné poradě* výsledek obrovského úsilí a jeden z nejdůležitějších dokladů toho, jakých výšin mohou dosáhnout myšlenky českého myslitele. Komenský v tomto díle dospěl „...až k problémům jádra lidskosti, duchovní orientace, kterou hledá lidstvo vstoupivší na cestu moderní vědy a techniky, kterou sice Komenský sám většinou nekráčel, ale jejíž úskalí, dnes každému patrná, dokázal sobě vlastním, totiž utopickým způsobem odhalit“¹³⁷. Komenský chtěl překonat nebezpečí, která hrozila lidem. Šlo především o egoistické uzavření člověka v sobě, disharmonii, ignorování celku a neochotu člověka dospět k dokonalosti.

Rovněž Herder hájil Komenského proti útokům, které byly vedeny proti Komenského údajným utopickým myšlenkám: „V Herderově Listu na podporu humanity lze najít v titulu uvedenou větu: ‚Zbožná přání tohoto druhu nelétají na měsíc; zůstávají na zemi a ve své době jsou viditelné ve skutcích‘. A několik řádků před tím stojí: ‚Nevěřte, že podobné utopické sny, které jsme jmenovali, nemají žádný užitek, pravda, která se v nich nalézá, nikdy není bez užitku‘.“¹³⁸. Je patrné, že Herder neviděl v Komenském pouhého snílka, který si staví vzdušné zámky, ale oceňoval jeho vize jako „bdělé snění“ člověka.

¹³⁷ PATOČKA, J. O významu *Všeobecné porady*. In.: Týž, *Komeniologické studie II.*, cit. d., s. 133.

¹³⁸ „In Herders Humanitätsbrief findet man den hier zum Titel gewählten Satz: ‚Fromme Wünsche der Art fliegen nicht in den Mond; sie bleiben auf der Erde, und werden zu ihrer Zeit in Thaten sichtbar‘. Und wenige Zeilen vorher heisst es: ‚Glauben sie nicht, dass dergleichen Utopische Träume, wie man sie zu nennen pflegt, Nutzlos seyn: die Wahrheit, die in ihnen liegt, ist nie Nutzlos‘.“ - SCHALLER, K. *Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond - Das Utopische im Werk des J. A. Comenius*, cit. d., s. 157. Citaci do češtiny přeložila Eliška Němcová.

Takové snění je schopno vytvořit v mysli ucelený obraz díla a přinést hodnotné nápady a plány, které jsou orientovány do budoucnosti. Proto ani utopické snění není ochromující a nesvádí myslitele na scestí. Snění může přivést na světlo světa užitečné myšlenky.

V některých dílech Komenského se objevují fantastické a na první pohled nereálné, někdy až naivní myšlenky. Přesto nelze říci, že jsou z tohoto důvodu jeho díla pouhé pohádky či vymyšlená vyprávění. Je důležité brát ohled na to, že Komenský všechny své plány, které pečlivě připravoval, chtěl také uskutečnit. Všechny své projekty propracovával s tím záměrem, že se jednou jimi lidé budou skutečně řídit a jeho plány přispějí k nápravě společnosti i člověka. Avšak „...nepříznivý osud nedopřál v plném slova smyslu vyžrát a spatřit světlo světa v době, pro kterou to bylo určeno“¹³⁹. Komenský sám nechápal svá díla jako utopie, která jsou natolik fantaskní, že nikdy nemohou být převedeny do praktického života, nýbrž všem svým plánům důvěřoval a věřil v jejich provedení. Jeho konkrétní a pečlivě připravená díla ale bohužel nezměnila svět, a proto dnes mohou být považována za utopii. „Nesnáze s realizací však neubírají Komenskému na reálnosti. Rozhodně to nebyl snílek a utopista, ale naopak důrazný a bojovný myslitel, který kráčel za svým cílem s obdivuhodnou vitalitou a vytrvalostí“¹⁴⁰

V základu Komenského myšlení se objevuje touha po všeobecné nápravě společnosti, ve které by lidé pěstovali lásku k bližnímu, smíření, odpuštění, a ne války, konflikty, nenávisť a zášť. Ve svém díle si dal za cíl „...ukázat lidskému pokolení celé jeho dobro, jeho dobro vcelku: záměr předvést lidem všechno to, oč mají usilovat, podstatné lidské cíle vcelku...“¹⁴¹. Komenský vyzýval k usilovné snaze k naplnění těchto lidských cílů, mezi které náleží určitě výchova k lidskosti, k tomu, aby se člověk stal tím, co ho tvoří člověkem. Komenský propojil své všenápravné projekty s výchovou k lidskosti. „Tak mezi výchovou

¹³⁹ PATOČKA, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, cit. d., s. 91-92.

¹⁴⁰ POLIŠENSKÝ, J., PAŘÍZEK, V. *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, s. 51.

¹⁴¹ PATOČKA, J. *Utopie a soustava lidských cílů u Komenského*, cit. d., s. 272.

*a nápravou lidských věcí dochází k vzájemnému ovlivňování, jedno roste s druhým, jedno od druhého nabývá vždy všeobecnějšího a harmoničtějšího charakteru*¹⁴². Výchova měla u Komenského všenápravnou úlohu. Výchova má pomoci harmonizovat, a tím napravovat člověka a společnost.

Komenského veškeré plány, ať už všenápravné, politické, pedagogické, směřovaly k lidskosti. Tyto snahy mohly být zažehnuty již v jeho mládí, kdy zakusil všechna bezpráví a krutosti páchané za třicetileté války. Patočka se domníval, že zkušenost nelidského jednání a strádání vlastního trpícího lidství otevřela Komenskému bezmezná možnosti člověka. Především takové možnosti, které člověka dovedou k pravému lidství, lásce a otevřenosti. „...*Bloudícimu, trpícimu, sebe sama pustošícimu a rozvracejícimu člověku, jehož neštěstí mladý Komenský v průběhu třicetileté války prožil zblízka sám na sobě i kolektivně ve velkých souvislostech tehdejší světové politiky, do níž jej postavily osobní i církevní spojitosti jeho života - musí být pomoheno*“¹⁴³ Komenský vždy vycházel od člověka, což znamená, že vycházel z lidské přirozenosti, která je svobodná a lze ji zdokonalovat a upevňovat výchovou a vzděláním. Lidskost je ve všech konfliktech, v zotročování, v nespravedlnostech hanobena. Na cestě k lidskosti, při výchově k lidskosti, lidé musí respektovat pravidla tolerance, smíření a vzájemného odpuštění. A samozřejmě musí při tomto usilování naslouchat svému rozumu.

Komenského pojetí výchovy Patočka nazval „*kosmickou výchovou*“. Upozornil na to, že výchovu Komenský chápal jako podstatu světového procesu. Hlavně proto, že výchova je u Komenského cestou, jak vyvést člověka z bloudění, pomoci mu nalézt pravdu jeho bytí, jež je současně bytím věcí a navrátit jej tak na cestu skutečného řádu celého univerza. Komenský ve své době viděl člověka tápajícího v labyrintech nicoty, nepravd a zmatků. Tento člověk je uzavřený do sebe, je ovládán nenávistí, násilím. Vzdělaný člověk pozbude svého egoismu, uchýlování se k vlastnímu Já a bude se snažit prospívat

¹⁴² PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*, cit. d., s. 489.

¹⁴³ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 355.

všeobecnému řádu, harmonii, souladu. Tak se chopí svého universálního poslání.

V dnešním světě se zdá, jako by se Komenského pojetí výchovy vytratilo. Není však cizí badatelům a těm, kteří jsou obeznámeni s Komenského myšlením. Lidé většinou znají pouze stále opakované fráze z Komenského díla. Dnes se prosadilo spíše utilitární pojetí výchovy a vzdělání, jehož cílem není, aby se člověk stal lidským. Důležité je vzdělání, jež je „užitečné“ pro určitou profesi. Výchova a vzdělání jsou jen prostředkem pro získání dobrého pracovního místa, prosazení se na „trhu práce“, získání peněz, úspěchu a jiných materiálních věcí. Komenský již za svého života projevoval obavy o budoucí pokolení v případě, že se lidstvo nepřikloní k jím navrhovaným změnám. To by mohlo mít za důsledek přetrvání světa ve válkách a nesvobodě. *„Komenský jako by cítil, že čilá starostlivost moderního člověka o tento svět, k níž jeho didaktické mistrovství mělo tolik přispět, povede k tomu, že lidé zapomenou na to, co jeho vlastnímu srdci theologa je tak drahé-podřizovat totiž všecko lidské transcendentním cílům; vždyť lidé a školy se ve skutečnosti již spokojují tím, že se jejich zájem točí kolem lidských věcí“¹⁴⁴.*

Komenský si byl vědom vývoje, který je tak odlišný od jeho navrhovaných návrhů směřujících k člověku, k lidskosti. Jakoby tušil nebezpečí tohoto myšlenkového směřování, snažil se dosáhnout zavedení svého pojetí výchovy, vševýchovy. Patočka se domníval, že Komenského *pampaedie* by se mohla stát jakýmsi předobrazem nové výchovy pro celé moderní lidstvo. Pozdější utilitární pojetí vzdělání a výchovy způsobilo to, že se ve společnosti nekladl důraz na vzdělání a výchovu k lidskosti, se kterou souvisí svoboda, život v míru. Výchova a vzdělání se řídí kalkulujiícím a prospěchářským rozumem. U Komenského se objevuje přesvědčení, že výchovou, obecným (tzn. univerzálním) vzděláním, které mělo být umožněno všem lidem, lze změnit společnost a lidstvo k lepšímu. Ve výchovných a pedagogických spisech Komenského se nachází také aktuální součást této disciplíny. Komenský

¹⁴⁴ PATOČKA, J. *O pozdních pedagogických spisech Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 123-124.

vyžadoval, aby získané vědění bylo využito prospěšně v zájmu blaha, harmonie, míru. Na první pohled by se mohlo zdát, že dnešní společnost nanejvýš pečuje o zdokonalení celého školství. Školský systém je otevřen, jakoby v duchu Komenského myšlenky, všem lidem bez rozdílu. Každý člověk má právo účastnit se veškerého vzdělávání podle vlastního uvážení a podle svých možností. V otázkách vzdělávání byl Komenský vždy optimistou, protože pevně věřil, že naprosto každý člověk je vzdělávatelný a zdokonalitelný. Také dnes přetrvává idea, podle níž má každý právo zdokonalovat se díky výchově a vzdělání. Lidé se mohou svobodně rozhodnout pro vyšší odbornou školu, univerzitu nebo další, celoživotní vzdělávání.

„U Komenského však idea celoživotního vzdělávání měla především sociální a mravní smysl. Měla svádět lidské vědění do řečiště obecné harmonie a štěstí. ... V tomto sociálním smyslu vzdělání spojeného s prací člověka je hluboký aktuální význam Komenského návrhu. Nejde tedy jen o kvalifikační celoživotní vzdělávání, ale o sociální vzdělání, směřující k nápravě člověka a k obnově lidské společnosti“¹⁴⁵. J. Polišínský upozornil na odlišný způsob pojmání celoživotního vzdělávání u Komenského a dnes. V dnešní době rychlých technologických změn člověku nedostačuje pouhé „školní“ vzdělání a je nucen po celý život zdokonalovat svou kvalifikaci kvůli kariéře a výdělku. To je důvod, proč dnes lidé vůbec podstupují celoživotní vzdělávání.

Člověka dnešní doby nevede touha stát se lidským nebo mravným. Což v Komenského smyslu znamená, že člověk touží po poznání, usiluje o odhalení pravdy a nepouští ze zřetele mravní dimenzi svého počínání. Komenského propracovaný systém celoživotního vzdělání měl za cíl mravnost. Mravnost v Komenského pojetí měla být součástí jak pedagogiky, tak politiky, umění, jazyků, apod. Morální aspekt náleží k jejich nejhlubším základům a není dodatečná, vnějšně připojena. Vzdělání samo mělo být pramenem rozumnosti a ctnosti.

¹⁴⁵ POLIŠENSKÝ, J., PAŘÍZEK, V. *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*, cit. d., s. 46-47.

Komenský celou svou ucelenou pedagogickou soustavu vypracoval jako nástroj použitelný pro zdokonalení světa. Komenského pedagogika: „*Zakládala vzdělání na obrazu žádoucího uspořádání společnosti, na pansoficky pojatém poznání a na potřebách vzdělání pro úkoly života a práce člověka. Řečeno dnešní terminologií, vycházela ze společenských potřeb, z vývoje společenského poznání a praxe. Všestranný rozvoj člověka, zahrnující v pojetí Komenského pěstování rozumu, ruky a jazyka, byl motivován především nápravou člověka a lidstva*“¹⁴⁶. Dnešní pedagogika svým způsobem do sebe pojímá určité poznatky a přístupy Komenského pedagogiky (plán vyučovacích hodin, zásada názornosti), k jiným se staví kriticky, odmítá je nebo je zcela ignoruje. Ale přesto je precizní Komenského soustava možným způsobem, jak porozumět vzdělávací teorii i praxi dneška, i kdyby měla pouze podnítit přemýšlení či kritiku.

Přes veškeré možné výtky Komenského soustavě zůstává součástí výchovného a vzdělávacího systému dodnes. „*Je samozřejmé, že Komenského pedagogická soustava nemůže stačit pro řešení současných problémů výchovy a vzdělávání v naší společnosti. Dnešní řešení však kriticky hodnotí, překonává a do sebe pojímá mnohé problémy i poznatky o vzdělávání a přístupy Komenského*“¹⁴⁷. V dnešní době se mnoho lidí obrací ke Komenského teorii při řešení problému a určitých souvislostí, a díky tomu Komenského vychovatelské dílo zůstává stále živým.

Negativní přijetí Komenského myšlenek o výchově zahájilo osvícenské zaměření se na vědecké zkoumání přírody, které již vylučovalo přítomnost Boha. Komenský jakožto teolog a muž hluboké víry spoléhal ve všech svých plánech na přítomnost Boha a jeho dohled nad světovým děním. Komenskému ovšem šlo o spolupráci člověka s Bohem. Podle Komenského se nelze pasivně spoléhat na to, že Bůh vše dobré a správné vykoná za lidstvo. Komenský od člověka očekává aktivní spolupráci s Bohem, ke které člověk se musí přidat dobrovolně a nenásilně. Podle Komenského všichni lidé přicházejí na svět nikoli jako pasivní

¹⁴⁶Tamtéž, s. 53.

¹⁴⁷Tamtéž, s. 53-54.

diváci, ale především jako budoucí herci, kteří budou aktivně ovlivňovat dění ve společnosti. Proto každý člověk bez výjimky musí projít důkladným vzděláním, aby je pak mohl užívat moudře k užítku, bez hrozby různých omylů.

V Komenského 17. století teologie ovládala všechny odvětví společnosti („...*theologicky se odůvodňuje válka i mír, přirozené i pozitivní právo, myšlenky hospodářské i sociální, výchova i výuka*“¹⁴⁸). Osvícenství a poté celé myšlenkové směřování společnosti budovalo přírodovědu i humanitní proudy na světském základě. Objevila se touha po ovládnutí přírody a manipulování s přírodním bohatstvím. Zde již není místo pro Boha a výchovu člověka k lidskosti, k tomu, co dělá člověka skutečně lidským. Příroda už není chápána jako živý organický celek, ke kterému člověk přirozeně náleží. Svět není pojat jako svět boží moudrosti, z něhož lze čerpat moudrost. A tak to v mnohých oblastech přetrvalo po staletí dodnes.

K pozitivním změnám dnešní doby náleží rozhodně také mnohá mezinárodní společenství, která usilují o vzájemný dialog a udržení světa v míru. To se zcela shoduje s ideou Komenského, který chtěl založit tzv. „*Collegium lucis*“. Hlavní myšlenkou *Collegia lucis* bylo to, že náprava směřující k usmíření světa se musí uskutečnit také společným úsilím vědců a vzdělavců. Za tímto účelem chtěl Komenský založit instituci podobné jakési mezinárodní akademii, kde by vzdělanci shrnovali a šířili nové poznatky. To by byl však pouze první krok, po kterém by následoval dialog. Komenský věřil, že nenásilným jednáním a pokojnou diskuzí lze vyřešit i spory náboženské a politické.

V proudu těchto všech prospěšných změn se zdá, že vymizely principy, které proklamoval Komenský pro svět jako jedny z nejdůležitějších. Zdá se, že zmizely zásady, které měly zlepšit poměry ve společnosti a bezpochyby by našly své uplatnění také v dnešní době. Jsou to principy, jež mají udržet společnost v harmonickém soužití bez konfliktů a sporů: láska k bližnímu, vzájemná snášenlivost a univerzální a všelidská výchova k lidskosti. Komenský viděl lidskost jako poslání, kterého je nutné se chopit a výchovou se k němu

¹⁴⁸ PATOČKA, J. *Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům*, cit. d., s. 467.

dopracovat. „*Kdokoli se narodil člověkem, ať se učí žít jako člověk, nebo ať přestane být člověkem*“¹⁴⁹. Komenský nazývá lidi, kteří klesli na zvířecí úroveň, lidmi divokými. Člověk, který nesměruje ke své přirozené lidskosti, směruje ke zvířeckosti, která podněcuje chamtivost, nenávist a války, ve kterých bojují jedni proti druhým (škola proti škole, náboženství proti náboženství a státy proti státům). Takové boje končí naprostou záhoubou jedné strany. Proto lidskost Komenský zmiňuje také v souvislosti s otázkami míru.

Komenský se ve svém irénickém úsilí řídil altruismem a zásadou: „Všechno ať samo plyne, ať ve věcech násilnost není“¹⁵⁰. Komenský odsuzoval jakýkoli druh násilí ve všech činnostech, protože násilí znásilňuje svobodnou lidskou přirozenost (ať už jde o fyzické násilí nebo například psychický nátlak). Proto se snažil o všeobecné smíření pouze radami a výzvami k dialogu. K samotnému aktu nápravy a také důležité sebenápravy musí přistoupit každý člověk dobrovolně. Člověka nelze k nápravě nutit proti jeho vůli.

Komenský vyzýval v duchu svého pojetí celkovosti lidstvo ke sjednocení. Šlo hlavně o myšlenku, že celek je více než část, ale část je harmonickou součástí celku. K tomu, aby fungoval celek, musí fungovat všechny části. A naopak k tomu, aby fungovaly všechny částičky, musí fungovat rovněž celek. Doložil to například v díle *Angelus pacis*. Patočka toto dílo považoval za „jednu z labutích písní Komenského“¹⁵¹. *Angelus pacis* patří ke Komenského nejvýznamnějším irénickým dílům: „*My, celé lidstvo, jsme jedním pokolením, jednou krví, jednou rodinou, jedním domem. Proto stejným právem jako část pomáhá celku, jako úd pomáhá všem ostatním údům těla, jako příslušník jedné rodiny pomáhá celé rodině, máme i my pomáhat svým druhům*“¹⁵². Komenského snem byla sjednocená křesťanská Evropa, ve které lidé budou moci žít v míru. Komenský

¹⁴⁹ „*Quicunqve Homo natus est, Hominem agere discat, aut esse Homo desinat*“ - COMENIUS, J. A. *Pampaedia*, kap. II., § 28. In: Týž, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, sv. III., cit. d., s. 22 – Český překlad: KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. II., § 28. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, cit. d., s. 22.

¹⁵⁰ Latinský originál: „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*“.

¹⁵¹ PATOČKA, J. *Komenského mírové úsilí*. In: Týž, *Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 593.

¹⁵² KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*. Praha : Československý spisovatel, 1949, s. 110

žádal představitele Anglie a Nizozemí, aby ukončili válku mezi těmito zeměmi, vždyť konfliktem mezi těmito zeměmi trpí další lidé. Komenský tu upozornil na problémy, které také dnes jsou velice aktuální. Jde například o problém světového trhu, kolonialismu, spory o nadvládu nad mořem a dobytým územím a snahu evropské společnosti vnutit svou formu myšlení zbytku světa. Vyřčení těchto sporných, ale pravdivých otázek, samozřejmě Komenskému nepřidalo na oblibě u lidí, kteří z těchto problémů nějak profitovali. Komenský přesto na sebe toto riziko vzal, protože důvěřoval v sílu pravdy a lidskosti. „*Ale Posel míru při vší naivní upřímnosti Komenského a při jeho přímo odzbrojujícím vztahu k prorockým, je dokumentem tak velkolepé důvěry v budoucnost, v brzké vítězství světla, v kladnou povahu těch sil, které vládou dějinám, v jejich rozumný smysl, z něhož velkorysostí své vlohy tušivé dovedl vybrat několik hluboce bytostných rysů, že proti tomu přece všechno ostatní ustupuje do pozadí*“¹⁵³. Komenský hájil všemi možnými způsoby věci, kterým opravdově věřil a domníval se, že jsou správné a užitečné pro celou společnost. A do pozadí odcházel strach a obavy o vlastní osobu.

Komenský mluvil o smíru ve společnosti také v deníkových záznamech *Clamores Eliae*. Zde odsuzoval všechny války i jejich příčiny. Mezi příčiny válek řadil nevědomost, intoleranci a krutost, chamtivost, neochotu přistoupit k dialogu, touhu po moci. Všechny tyto vlastnosti, způsobující dle Komenského spory, jsou opakem vlastností, které by měly náležet člověku jakožto obrazu božímu. Komenský viděl v netoleranci, krutosti atd. známky nelidskosti, známky úpadku lidskosti. „*Copak vás On takovými a k takovým věcem stvořil? Přece k svému obrazu, moudré, dobré, od přírody bezbranné, k mírnosti naladěné, přitom ovšem pány nad věcmi: a proto vám poručil věcem vládnout, ve vzájemném rozumném soužití pak naplnit zemi a ve svaté službě Bohu se těšit rozkoším*“¹⁵⁴. Takový by měl být podle Komenského člověk hoden přízně boží. Člověk, který musí dostát svému poslání a stát se ochráncem a pánem zbytku stvoření.

¹⁵³ PATOČKA, J. *Doslov ke knize Posel míru a blaha národů*. In: Týž, *Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 137.

¹⁵⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Clamores Eliae*. Přeložil J. Beneš. Praha : Primus, 1992, s. 27.

Přestože jsou Komenského díla, ideje a návrhy pro reformu formulovány poměrně jednoduše, mohly by skutečně dopomoci světu a všem lidem ke skutečnému zušlechťení a zdokonalení společnosti. „*Jeho návrhy (ačkoli většina jeho děl shořela), se dostaly do rukou veřejnosti, ale byly tak prosté, že každému připadaly očividné; jenže uvést je v skutek si žádá činorodost a čisté srdce takového Komenského*“¹⁵⁵. Všichni lidé by museli začít dodržovat jeho v principu velice snadné a jasné rady (všichni lidé bez rozdílu pohlaví, národnosti, náboženského vyznání, sociálního postavení, věku, jak to vždy a na všech místech svých úvah prosazoval Komenský).

Některé z Komenského úvah by mohly být užitečné snad i v dnešní době: jeho irénické snahy a úvahy o výchově člověka k lidskosti, a s ní související svobodě, odpovědnosti, toleranci, lásce k bližnímu, apod. V Komenského díle by se určitě našlo řešení, návrhy, které by se daly uskutečnit i v dnešní době. Tato cesta by opět předpokládala dobrovolnou účast všech obyvatel tohoto světa. Což je ale v dnešním světě stejně neuskutečnitelné, jako tomu bylo již v době Komenského. Proto musí postačit, že se na osobnost Komenského a celé jeho dílo díky usilovné práci komeniologů nezapomene. Komenského dílo může vždy sloužit jako velmi vděčná inspirace pro dnešní pedagogy, filosofy a snad i pro všechny lidi, kteří jsou obdařeni humanitním cítěním a není jim cizí lidskost.

¹⁵⁵ HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*, cit. d., s. 72.

Závěr

Práce je zaměřena ke Komenského pojetí humanity. Myšlenka humanity ke Komenskému bytostně náleží a prolíná se celým jeho životem i dílem. Jak to ostatně výstižně vyjádřil například český filosof F. Drtina: „*Idea humanitní ovládá celé jeho snažení, veškerou jeho životní práci*“¹⁵⁶.

Snažila jsem se rovněž ukázat, jak k problému humanity v souvislosti s Komenským přistupovali i další myslitelé. Věnovala jsem se především J. G. Herderovi, T. G. Masarykovi a J. Patočkovi, pro něž bylo Komenského dílo významnou inspirací. Nelze ovšem opomenout jak historickou proměnlivost pojmu humanita, tak individuální a osobní založení jednotlivých myslitelů. Proto se u uvedených filosofů zájem o otázky humanity projevuje odlišně.

Komenský ve svém díle propojil humanitní ideu s ideami pansofickými, irénickými, náboženskými a vlasteneckými. Patrně nejvíce se myšlenka humanity projevuje v Komenského požadavku, aby byl každý člověk vychováván k lidskosti. Každému člověku se musí již od útlého věku vštěpovat do mysli, že se nenarodil jen pro sebe, nýbrž pro Boha, své bližní a pro společnost. Takové poznání spolu s výchovou a vzděláním mělo roznítit v lidech světlo rozumu, které by podle Komenského mělo umožnit spásu lidstva a vymýtit nevědomost, války, boje a nelidské jednání. Výchova je cesta, po níž lze vyjít z labyrintu zkomoleného lidství, a je zároveň tím, co člověka dovede k pravé lidskosti. Výchova má člověka dovést k úplné vnitřní proměně.

J. G. Herder kladl ve svém díle důraz především na dějiny, které chápal jako stupňování a rozvoj humanity. V pojmu „humanita“ se u Herdera soustřeďuje mravnost, výchova člověka, příroda a vývoj národů. V dějinách člověk musí usilovat o dokončení díla stvoření a aktivně se snažit o naplnění svého poslání. Na veškeré lidské jednání dohlíží Bůh, který stvořil člověka ke svému obrazu. Bůh však nikterak do lidského jednání nezasahuje, pouze na počátku daroval

¹⁵⁶ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Praha : Jednota Komenského (Edvard Leschingr), 1909, s. 3.

lidstvu znalost svých zákonů, které mají lidstvo dovést k vytouženému cíli, k lidskosti. Možnost dosáhnout lidskosti byla dána každému člověku. Rozvíjení lidskosti a tvoření vlastního osudu je ale pouze na jednotlivých lidech. Podle Herdera jsou lidé zodpovědní za svůj život. Aby lidé dosáhli lidskosti, musí vědomě rozvíjet své schopnosti a duchovní síly. Herder zdůrazňoval, že všem lidem byly dány stejné možnosti ke směřování k lidskosti. Viděl naprostou rovnost lidí a lidských přirozeností. Herder věřil, že jakmile člověk pozná pravý obraz lidskosti, nemůže směřovat k ničemu jinému. Herder viděl v pojmu humanity obsaženou důstojnost, povinnost člověka, lásku. O tyto věci, které bezprostředně souvisí s lidskostí, musí všichni usilovat.

T. G. Masaryk se vyjadřoval o Komenském podobně jako dříve také Herder, tj. jako o významném šířiteli humanity. Humanita byla pro Masaryka mravním ideálem, který se měl zrcadlit ve vzájemném vztahu lidí, ve vzájemném respektování a v rovnosti. Při snaze o dosažení humanity se každý člověk vyvíjí, proto byla humanita pro Masaryka také ideou pokroku. Humanita rovněž souvisela s osvětou lidí a vzdělaností. Humanita v Masarykově pojetí souvisela především s národní výchovou. Tato výchova měla v dětech pomoci vypěstovat lásku nejen ke svému národu, ale i k národům ostatním. Masarykovým cílem bylo, aby se děti od nejútlejšího věku dostaly do kontaktu se snášenlivostí, svobodou, láskou a hlavně s humanitou. Masaryk vždy preferoval dobro národa jako celku před dobrem jednotlivců, kteří egoisticky usilují jen o své vlastní dobro. Každý národ je součástí člověčenstva, proto v Masarykově pojetí všechna práce a snaha o zlepšení poměrů ve společnosti měla vést k nápravě situace v celém světě. Každý člen lidstva, člověčenstva musí usilovat o dosažení lidskosti a mravnosti, které musí být ve shodě s nejlepším svědomím. Každý člověk a každý národ by měl jednat lidsky – projevovat všem ostatním úctu, lásku, spravedlnost, otevřenost, respekt.

Také J. Patočka vycházel z pojmu lidskosti, humanity. Patočka lidskost spatřoval v otevřenosti člověka pro celek. Ruku v ruce s otevřeností kráčí rovněž odpovědnost za celek univerza. Odpovědnost je dána tím, že se člověk podílí

na dotváření harmonie univerza, pečuje o celek světa a obětuje se mu. Patočkovi šlo o to, aby se člověk stal bytostí otevřenou. To znamená, že se snažil o dovedení člověka k vnitřnímu obratu. K tomu měla v Patočkově pojetí pomoci výchova a vzdělání, které mohou člověku otevřít nové obzory. Patočka měl na mysli výchovu, která má člověka učinit skutečně lidským, to jest bytostí otevřenou celku světa. Výchova je celoživotním úkolem, proto by její samozřejmou součástí měly být také mravnost a svoboda. Patočka vždy vyzýval ke konfrontaci s tím nesamozřejmým v lidských životech. Tento konflikt má pomoci člověku najít sám sebe, dovést ho k proměně a otevřenosti pro svět. Otevřenost člověka a otevřená duše jsou podle Patočky tím, co je schopno vyvést člověka ze všech labyrintů k lidskosti.

Jak je vidět u všech myslitelů, kterým jsem se v práci věnovala, humanita představuje velice důležitou součást jejich myslitelského odkazu. Přestože se jejich pojetí lidskosti v některých ohledech liší, společnou osu úvah J. A. Komenského, J. G. Herdera, T. G. Masaryka i J. Patočky tvoří starost o člověka a touha pomoci člověku v nelehkých dobách. Chtěli dosáhnout toho, aby lidem byla navrácena jejich přirozená svoboda, důstojnost, rovnost, vznešenost a respekt. Každý z těchto myslitelů se snažil lidem ukázat cestu, jak opět dosáhnout lidskosti.

Použitá literatura

A. Primární literatura

ADELUNG, J. CH. Geschichte der menschlichen Narrheit: oder, Lebensbeschreibungen berühmter Schwarzkünstler, Goldmacher, Teufelsbanner, Zeichen- und Liniendeuter, Schwärmer, Wahrsager, und anderer philosophischer Unholden. Leipzig, 1785-1799.

BAYLE, P. Dictionnaire historique et critique. 1. vydání. Rotterdam : R. Seers, 1697 (2 díly).

HERDER, J. G. *Listy na podporu humanity*. 1. vydání. Praha : Český klub, 2003. 267 s. 80-85637-85-5

HERDER, J. G. *Ideje k filosofii dějin lidstva*. In: Týž, *Vývoj lidskosti*. 1. vydání. Praha : Laichter, 1941. 476 s. Laichterova filosofická knihovna, sv. 26.

KOMENSKÝ, J.A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (I. svazek)*. 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0226-2

KOMENSKÝ, J.A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (II. svazek)*. 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. 500 s. ISBN 80-205-0227-0

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (III. svazek)*. 1. vydání. Praha : Svoboda, 1992. 594 s. ISBN 80-205-0228-9

KOMENSKÝ, J.A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského (Díla slovesného umělce, svazek VII.)*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1974. 812 s.

KOMENSKÝ, J.A. *Clamores Eliae*. 1. vydání. Praha : Primus, 1992. 53 s. 80-901091-6-0

KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*. 1. vydání. Praha : Československý spisovatel, 1949. 229 s.

MASARYK, T.G. *Ideály humanitní*. 1. vydání. Praha : Melantrich, 1990. 127 s. ISBN 80-7023-036-3

MASARYK, T.G. *O škole a vzdělání*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990. 135 s. ISBN 80-04-25554-X

- MASARYK, T.G. Stručný náčrt dějin filosofie (kap. LXVI. Komenský, Filosofická paedagogika). In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 100-104.
- MASARYK, T.G. Jan Amos Komenský. In: *Reportér (příloha)*, 1990, roč. V., č. 26, s. 1-4.
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie I*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 1997. 426 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie II*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 1998. 396 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4
- PATOČKA, J. *Komeniologické studie III*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, Filosofía, 2003. 671 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3
- PATOČKA, J. *Umění a čas (1. díl)*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2004. 543 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 4. 80-7298-113-7 (výběr z díla)
- PATOČKA, J. *Fenomenologické spisy II*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, Filosofía, 2009. 669 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 7. ISBN 978-80-7298-420-0 (Oikoymenh), ISBN 978-80-7007-332-2 (Filosofía) (výběr z díla)
- PATOČKA, J. *Péče o duši I*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 1996. 505 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 1. ISBN 80-86005-24-0
- PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologi I*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2011. 450 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 21. 978-80-7298-439-8

B. Sekundární literatura

- ČAPEK, K. *Hovory s T.G. Masarykem*. Praha : Fr. Borový a Čin, 1947. 353 s.
- DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha : Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. 7 s.
- CHVATÍK, I., KOUBA, P. *Fenomén jako filosofický problém (Sborník prací k filosofii Jana Patočky a Eugena Finka)*. 1. vydání. Praha : Oikoymenh, 2000. 398 s. ISBN 80-7298-010-6 (výběr z díla)

POLIŠENSKÝ, J., PAŘÍZEK, V. *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 178 s. Z dějin pedagogiky, sv. 30.

RITTER, J. a kolektiv autorů. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Unter Mitwirkung von mehr als 800 Fachgelehrten. In Verbindung mit Guenther Bien, Wilhelm Goerdt [u. a.] herausgegeben von Joachim Ritter. In: Band 3: G-H. Basel (Schwabe) 1974.

RITTER, J. a kolektiv autorů. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Unter Mitwirkung von mehr als 800 Fachgelehrten. In Verbindung mit Guenther Bien, Wilhelm Goerdt [u. a.] herausgegeben von Joachim Ritter. In: Band 5: L-Mn, vyd. Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Basel/Stuttgart 1980.

SCHALLER, K. *Herder und Comenius: Ein Lehrstück zur Aufklärung der Aufklärung (mit Johann Gottfried Herders 57. Humanitätsbrief)*. Sankt Augustin : Academia Verlag Richarz, 1988. 96 s. Schriften zur Comeniusforschung, Band 17. Koorthaase, W., Hauff, S., Fritsch, A. *Comenius und der Weltfriede*. Deutsche Comenius-Gesellschaft Berlin, 2005. ISBN 3-88345-694-2

SCHALLER, K. *Fromme Wünsche dieser Art fliegen nicht in den Mond-Das Utopische im Werk des J.A. Comenius*. In: Schaller, K.: *Comenius 1992*. Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr. 1992. 380 s. ISBN 3-88345-699-3

STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. 8. vydání. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007. 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0

TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení (vybrané kapitoly)*. 5. vydání. Praha: Paseka, 1999. 374 s. ISBN 80-7185-819-6

ZUMR, J. Komenský a Masaryk. In: *Filosofický časopis*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 96-99.